

เอกสารประกอบการปฏิรูประบบสุขภาพ
สำหรับการประชุมเวทีสมัชชาสุขภาพแห่งชาติ ปี พ.ศ.2546
ISBN : 974-299-080-8

เกษตรกรรมยั่งยืน นโยบายการเกษตรเพื่อสุขภาพ

บัตทtur เศรษฐกิจโรตม์

เครือข่ายสาขานโยบายการเกษตรและชนบท
แผนงานวิจัยและพัฒนา นโยบายสาธารณะเพื่อสุขภาพ
และระบบการประเมินผลกระทบทางสุขภาพ

คำนำ

การประชุมสมัชชาสุขภาพเฉพาะพื้นที่ และสมัชชาสุขภาพแห่งชาติเป็นกระบวนการจัดประชุมที่ให้ทุกฝ่ายได้ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ภายใต้ปัญญาและสมานฉันท์เพื่อนำไปสู่การมีสุขภาวะที่ดีของประเทศไทยตามมาตรา 59 และมาตรา 60 ของร่างพระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข ได้เห็นถึงความสำคัญของการประชุมสมัชชาสุขภาพดังกล่าว จึงได้ประสานงานกับนักวิชาการที่เกี่ยวข้อง เพื่อผลิตเอกสารวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ความรู้ ในการสนับสนุนการประชุมสมัชชาสุขภาพ ตั้งแต่การประชุมสมัชชาสุขภาพสาธิต พ.ศ. 2544

ในปี พ.ศ. 2546 สมัชชาสุขภาพ ทั้งสมัชชาสุขภาพเฉพาะพื้นที่และสมัชชาสุขภาพแห่งชาติ ได้ให้ความสนใจในเรื่อง "การเกษตรที่เอื้อต่อสุขภาพ" เพราะการใช้สารเคมีในการเกษตรอย่างไม่รู้คิดกำลังบั่นทอนสุขภาพของคนไทยลงไปทุกทีไม่ว่าจะอยู่ในฐานะผู้ผลิต ผู้บริโภค และผู้ที่อาศัยร่วมกันในสภาพแวดล้อม สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุขจึงได้เรียนเชิญ คุณบัณฑิต เศรษฐศิริโรตม์ จากโครงการนโยบายยุทธศาสตร์ฐานทรัพยากรมาเป็นผู้เขียนเอกสารเรื่อง **"เกษตรกรรมยั่งยืน นโยบายการเกษตรเพื่อสุขภาพ"** เพื่อใช้ประกอบการประชุมสมัชชาสุขภาพระดับพื้นที่และสมัชชาสุขภาพแห่งชาติ

สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุขขอขอบคุณ คุณบัณฑิต เศรษฐศิริโรตม์ ผู้เขียนคณะกรรมการจัดประชุม และผู้เข้าร่วมประชุมสมัชชาสุขภาพทุกท่าน ที่ได้ช่วยกันสนับสนุนกระบวนการประชุมสมัชชาสุขภาพ และช่วยกันผลักดันให้เกิดนโยบายสาธารณะเพื่อสุขภาพขึ้นในภาคการเกษตร ซึ่งเป็นภาคการผลิตและภาคทางสังคมหลักของประเทศไทย

เดชรัตน์ สุขกำเนิด

ผู้ประสานงานแผนงานวิจัยและพัฒนา

นโยบายสาธารณะเพื่อสุขภาพและระบบการประเมินผลกระทบทางสุขภาพ

สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข

กรกฎาคม 2546

สารบัญ

หน้า

๑. เกษตรกรรมยั่งยืน..นโยบายของประเทศ	๒
๒. เกษตรกรรมยั่งยืน..ความหมายและรูปแบบ	๓
❖ รูปแบบของเกษตรกรรมยั่งยืน	๕
๓. ประโยชน์ของเกษตรกรรมยั่งยืน..บทพิสูจน์จากชีวิตจริง	๗
❖ ด้านเศรษฐกิจ	๗
❖ ด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม	๘
❖ ตัวอย่างความสำเร็จของเกษตรกรที่เปลี่ยนมาสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน	๘
๔. เหลือवल้ง..สองทศวรรษของกระบวนการเกษตรกรรมยั่งยืนไทย	๑๒
❖ ยุคบุกเบิก: ปฏิบัติการในภาคสนาม	๑๓
❖ ยุคแบ่งบาน: การเปลี่ยนแปลงในระดับนโยบาย	๑๔
❖ ยุคปัจจุบัน: การแสวงหาหนทางเพื่อผลักดันสู่การปฏิบัติ	๑๖
– สถานการณ์ในส่วนของภาครัฐ	๑๗
– สถานการณ์ในส่วนของภาคประชาชน	๑๙
๕. ยุทธศาสตร์เกษตรกรรมยั่งยืน..เพื่ออะไร	๒๗
❖ เกษตรกรรมยั่งยืน..หนทางสู่เศรษฐกิจพอเพียง	๒๗
❖ เกษตรกรรมยั่งยืน..กับการแก้ปัญหาความยากจน	๒๙
❖ เกษตรกรรมยั่งยืน..กับความมั่นคงทางอาหาร	๓๑
❖ เกษตรกรรมยั่งยืน..กับมิติด้านสุขภาพ	๓๑
❖ เกษตรกรรมยั่งยืน..กับการค้าระหว่างประเทศ	๓๖
❖ เกษตรกรรมยั่งยืน..กับนโยบายแปลงสินทรัพย์เป็นทุน	๓๖
๖. ยุทธศาสตร์เพื่อการขับเคลื่อนกระบวนการเกษตรกรรมยั่งยืน บทส่งท้าย	๓๗
	๔๑
เอกสารประกอบการเรียบเรียง	๔๒

เกษตรกรรมยั่งยืน...นโยบายการเกษตรเพื่อสุขภาพ

บันทึก เศรษฐกิจไรต์

๑. เกษตรกรรมยั่งยืน..นโยบายของประเทศ

รัฐบาลชุดปัจจุบันได้มีนโยบายอย่างชัดเจนที่จะส่งเสริมการทำเกษตรกรรมยั่งยืน โดยได้กำหนดไว้เป็นนโยบายสำคัญ-เรื่องหนึ่งของรัฐบาล

❖ ส่งเสริมการทำเกษตรผสมผสาน เกษตรทางเลือก และเกษตรอินทรีย์รวมทั้งส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้แก่เกษตรกร

❖ ผลักดันให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางการผลิตสินค้าเกษตรอินทรีย์.....

นโยบายที่รัฐบาลแถลงต่อรัฐสภาเมื่อวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔

นอกจากนี้ ยังได้มีการกำหนดเป็นนโยบายไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติมาตั้งแต่ฉบับที่ ๘ และต่อเนื่องมาจนถึงแผนฉบับที่ ๙

ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๘ ได้กำหนดเป้าหมายไว้ว่า "ขยายพื้นที่ปรับโครงสร้างการเกษตรแบบยั่งยืน โดยให้มีพื้นที่ไม่ต่ำกว่าร้อยละ ๒๐ ของพื้นที่เกษตรกรรมทั่วประเทศ หรือประมาณ ๒๕ ล้านไร่ "

สำหรับในแผนพัฒนาฉบับที่ ๙ ได้กำหนดแนวทางการพัฒนาเกี่ยวกับเรื่องเกษตรกรรมยั่งยืนไว้ในส่วนของยุทธศาสตร์การเพิ่มสมรรถนะและขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ ดังนี้

❖ ส่งเสริมกระบวนการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน โดยให้เกษตรกรเรียนรู้จากประสบการณ์ของเกษตรกรและกลุ่มเกษตรกร และได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐในหลายรูปแบบ

❖ ขยายการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืนเพื่อสร้างดุลยภาพของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ และเสริมสร้างขีดความสามารถการเพิ่มผลผลิต เพื่อให้การเกษตรแบบยั่งยืนอยู่รอดได้ในเชิงพาณิชย์ โดยให้มีการจำแนกประเภทกิจกรรมทางการเกษตรแบบยั่งยืนที่มีโอกาสในการพัฒนาสูง ให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่และช่องทางการตลาดที่แตกต่างกัน

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๙

๒. เกษตรกรรมยั่งยืน..ความหมายและรูปแบบ

ในช่วงเริ่มต้นของการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในประเทศไทย ได้ใช้คำว่า "เกษตรกรรมทางเลือก" ซึ่งเป็นคำที่สื่อความหมายถึง การปฏิรูกระบบเกษตรกรรมแบบใหม่หรือเกษตรกระแสหลัก ปัจจุบันได้เรียกชื่อกันใหม่ว่า "เกษตรกรรมยั่งยืน" ความหมายของเกษตรกรรมทางเลือก จึงมีความหมายเช่นเดียวกับเกษตรกรรมยั่งยืน นอกจากนี้ อาจมีคำเรียกอย่างอื่นอีก เช่น เกษตรกรรมเชิงนิเวศ เกษตรกรรมเชิงระบบ เป็นต้น

นิยาม ความหมายของเกษตรกรรมยั่งยืนมีอยู่ค่อนข้างหลากหลาย เนื่องจากการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในช่วงที่ผ่านมาได้มีการพัฒนาความรู้อย่างต่อเนื่อง และมีประสบการณ์จริงที่ได้สั่งสมเพิ่มเติมจากพื้นที่ นำมาสู่การให้ความหมายที่ครอบคลุมและสะท้อนสิ่งที่เกิดขึ้นจริงได้มากยิ่งขึ้น

เมื่อครั้งที่ได้มีการจัด "สมัชชาเกษตรกรรมทางเลือก" ขึ้นในปี ๒๕๓๕ โดยเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกและองค์กรภาคีต่างๆ ทั้งจากภาครัฐ เกษตรกรรมยั่งยืน...นโยบายการเกษตรเพื่อสุขภาพ

องค์กรชุมชนและองค์กรพัฒนาเอกชน ได้ให้คำนิยามความหมายว่า "เกษตรกรรมทางเลือก" หมายถึง การผลิตทางการเกษตร และวิถีการดำเนินชีวิตของเกษตรกรที่เอื้ออำนวยต่อการฟื้นฟูและดำรงรักษาไว้ซึ่ง ความสมดุลของระบบนิเวศและสภาพแวดล้อม โดยมีผลตอบแทนทางเศรษฐกิจสังคมที่เป็นธรรม ส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรและผู้บริโภค รวมทั้งพัฒนาสถาบันทางสังคมของชุมชนท้องถิ่น ทั้งนี้เพื่อความผาสุกและความอยู่รอดของมวลมนุษยชาติโดยรวม

(จิราวุฒิ, ๒๕๓๙)

ความหมายของเกษตรกรรมยั่งยืน ในเอกสารร่างนโยบาย ยุทธศาสตร์ และแผนการพัฒนา และส่งเสริมระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๙ (พ.ศ. ๒๕๔๖ - ๒๕๔๙) จัดทำขึ้นโดยคณะทำงานซึ่งประกอบด้วยผู้แทนทั้งจากภาครัฐ นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน ได้กำหนดความหมายของเกษตรกรรมยั่งยืนว่า หมายถึง แบบแผนของเกษตรกรรมที่รักษาความอุดมสมบูรณ์ของดิน น้ำ และความหลากหลายทางชีวภาพ ให้ดำรงอยู่อย่างยั่งยืน ควบคู่ไปกับการรักษาระดับของการผลิตในปริมาณและคุณภาพที่เพียงพอต่อความต้องการพื้นฐานของเกษตรกรและผู้บริโภค ทั้งนี้ เพื่อความมั่นคงของเกษตรกร ชุมชน และสังคมโดยรวม (คณะอนุกรรมการแก้ไขปัญหามลพิษทางอากาศ กรณีการพัฒนาและส่งเสริมระบบเกษตรกรรมยั่งยืน, ๒๕๔๔)

ในส่วนของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้กำหนดความหมายของเกษตรยั่งยืนว่า หมายถึง ระบบการทำเกษตรที่ให้ความสำคัญกับระบบนิเวศ โดยจะต้องช่วยฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรในไร่นาและสิ่งแวดล้อมลดการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอกให้ได้มากที่สุด และมีความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ และมีผลตอบแทนที่จะทำให้เกษตรกรสามารถดำรงชีพและประกอบอาชีพการเกษตรได้อย่างยั่งยืน จะเห็นได้ว่าความหมายของเกษตรกรรมยั่งยืนเกี่ยวข้องกับมิติต่างๆ อย่างหลากหลาย ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และมีความเกี่ยวโยงสัมพันธ์กันในแต่ละมิติโดยไม่สามารถแยกจากกันได้โดยเด็ดขาด

รูปแบบของเกษตรกรรมยั่งยืน

รูปแบบของเกษตรกรรมยั่งยืนมีหลากหลายรูปแบบ แตกต่างไปตามพื้นฐานความเชื่อ ความเป็นมา และความเหมาะสมกับแต่ละภูมิภาค ตลอดจนวัฒนธรรมของแต่ละพื้นที่หรือชุมชน รูปแบบหลักๆ ของเกษตรกรรมยั่งยืนที่แพร่หลาย เป็นที่รู้จักกันดีในประเทศไทย และถูกบรรจุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๘ คือ เกษตรผสมผสาน เกษตรอินทรีย์ เกษตรธรรมชาติ วนเกษตร และเกษตรทฤษฎีใหม่

อย่างไรก็ตาม รูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืนที่พบอยู่ในประเทศไทยมีมากกว่ารูปแบบข้างต้น จากผลการดำเนินงานในโครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย ได้มีการค้นพบรูปแบบที่หลากหลาย แตกต่างกันไปในแต่ละภูมิภาคอย่างมาก เช่น เกษตรในป่าพรุ นาอินทรีย์ ระบบเกษตรในป่าเขตกันชนกับแปลงเกษตรสวนดูซง สวนสมรม ฯลฯ

แม้ว่าการทำเกษตรกรรมยั่งยืนจะมีมากมายหลากหลายรูปแบบ แต่ก็มีหลักการสำคัญ-พื้นฐานของการทำเกษตรกรรมยั่งยืนร่วมกัน (สุภา, ๒๕๔๔) คือ

- ❖ ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ดำเนินงานโดยใช้ทรัพยากรภายในไร่กันอย่างมีประสิทธิภาพ มีรูปแบบการผลิตและการจัดการหมุนเวียนทรัพยากรได้อย่างสมดุล โดยหลีกเลี่ยงการใช้ทรัพยากรจากภายนอก
- ❖ ให้ความสำคัญอย่างสูงต่อดิน เพื่อประโยชน์ที่ยั่งยืนของการทำการเกษตร การฟื้นฟูและอนุรักษ์ดิน หมายถึง การป้องกันมิให้มีการใช้ประโยชน์จากดิน จนเกินความสามารถตามธรรมชาติของผืนดิน ตลอดจนการปรับปรุงความอุดมสมบูรณ์ของดิน
- ❖ ปกป้องมลพิษที่เกิดเนื่องจากวิธีการทำการเกษตร เกษตรยั่งยืนงดการใช้ปุ๋ยเคมี ยาควบคุมวัชพืชและแมลง ฮอร์โมนกระตุ้นการเจริญเติบโต ตลอดจนวัคซีนและสารเคมีอื่นๆ โดยสิ้นเชิง โดยหันมาใช้พันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ที่ต้านทาน การใช้สมุนไพรควบคุมแมลง การควบคุมศัตรูพืชโดยชีววิธี เป็นต้น

- ❖ เกษตรยังยืนมุ่งผลิตอาหารที่มีคุณภาพทางโภชนาการ มีธาตุอาหารครบถ้วนตามธรรมชาติ ในปริมาณที่เพียงพอแก่ความต้องการ
- ❖ ลดการใช้น้ำมันปิโตรเลียมและผลิตภัณฑ์เชื้อเพลิงดีกลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ผลิตภัณฑ์เชื้อเพลิงดีกลดผลกระทบต่อ ที่ใช้อยู่ในวงการเกษตรในปัจจุบันก็คือ ปุ๋ยและยาฆ่าแมลง การลดการใช้ปุ๋ยและยานั้น เป็นวิธีปฏิบัติพื้นฐานของฟาร์มเกษตรยังยืนทั่วโลก แต่การใช้น้ำมันที่เป็นเชื้อเพลิงสำหรับเครื่องจักรกลการเกษตรนั้น ยังมีระดับที่แตกต่างกันอยู่บ้าง แต่โดยทั่วไปแล้ว การทำเกษตรยังยืนจะพยายามหลีกเลี่ยงการใช้ น้ำมันเชื้อเพลิง โดยหันมาใช้แหล่งพลังงานที่สามารถใช้หมุนเวียนแทน
- ❖ มีวิธีการปฏิบัติต่อสัตว์และสิ่งมีชีวิตภายในฟาร์มโดยยึดหลักมนุษยธรรม เลี้ยงสัตว์ตามแนวทางเกษตรกรรมยังยืน ต้องจัดพื้นที่การเลี้ยงสัตว์อย่างเหมาะสม สัตว์สามารถออกกำลังกาย และได้รับอาหารที่ทำให้มีสุขภาพแข็งแรง
- ❖ เกษตรกรรมยังยืน มิใช่การเกษตรที่มีเป้าหมายการผลิตเพื่อการตลาดแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่ต้องการตอบสนองต่อความต้องการด้านอาหารสุขภาพ และวิถีชีวิตที่ดี รวมทั้งเอื้อให้เกษตรกรตระหนักต่อความสำคัญและประโยชน์ของการใช้แรงงานไปพร้อมๆ กันด้วย

❖ เกษตรกรรมยั่งยืน เอื้อให้เกิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและ การรักษา ระบบนิเวศของชนบทและชุมชน เนื่องจาก การทำเกษตรกรรมไม่อาจแยกออกจากการ จัดการทรัพยากรในชนบทได้ การดำรงอยู่ของระบบเกษตรกรรมยั่งยืนจึงขึ้นอยู่กับ การ รักษาป่า พันธุ์พืชพันธุ์สัตว์พื้นบ้าน สมุนไพร ฯลฯ เนื่องจาก เป็นระบบเกษตรกรรมที่เน้น การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในท้องถิ่น และมีการใช้พืชพันธุ์อย่างหลากหลาย เพื่อความ สมดุลของระบบนิเวศ

๓. ประโยชน์ของเกษตรกรรมยั่งยืน..บทพิสูจน์จากชีวิตจริง

จากการศึกษาเป็นจำนวนมากทั้งในประเทศไทยและในประเทศต่างๆ โดยเป็นการศึกษาในระดับภาคสนาม ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลจากประสบการณ์ชีวิตจริง ของเกษตรกร ที่ได้ผ่านการทำเกษตรกรรมยั่งยืนในรูปแบบต่างๆ ทุกภูมิภาคของประเทศ ได้พบว่า ประโยชน์ของเกษตรกรรมยั่งยืนสามารถจำแนกได้ใน ๓ มิติ คือ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม (ภาควิชาเศรษฐศาสตร์เกษตรและทรัพยากร, ๒๕๔๓)

1. ด้านเศรษฐกิจ

การทำเกษตรยั่งยืนทั้ง ๕ รูปแบบ คือ วนเกษตร เกษตรผสมผสาน เกษตรธรรมชาติ เกษตรอินทรีย์ และเกษตรทฤษฎีใหม่ ให้ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจ ดีกว่าการทำเกษตรกระแสหลัก โดยผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากการลงทุนในการ พัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนมีหลายรูปแบบ ทั้งในรูปแบบของการประหยัดต้นทุนเนื่องจากการ ลดการใช้ปัจจัยภายนอก การเกื้อกูลกันของกิจกรรมการผลิตในไร่นา การเพิ่มขึ้น ของมูลค่าผลผลิตในฟาร์มเนื่องจากความปลอดภัยของผลผลิต การเพิ่มขึ้นของรายได้ เนื่องจากการเพิ่มกิจกรรมการผลิตในไร่นา การลดค่าใช้จ่ายในการบริโภคของครัวเรือน และการเพิ่มมูลค่าของทรัพย์สิน (ทั้งในรูปแบบมูลค่าของที่ดิน มูลค่าปศุสัตว์ และ มูลค่าเนื้อไม้)

ในระดับประเทศ การทำเกษตรยั่งยืนใช้วิธีการผลิตที่ไม่ใช้สารเคมีหรือลดการใช้สารเคมีและปุ๋ยเคมี ทำให้สามารถประหยัดเงินตราในการนำเข้าสารเคมีจากต่างประเทศ ในทางกลับกัน สินค้าเกษตรอินทรีย์เป็นสินค้าที่สามารถส่งออก นำรายได้เข้าประเทศอีกด้วย

ในทางสังคม การปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตมาสู่การเกษตรยั่งยืน ช่วยให้เกษตรกร
ได้มีโอกาสอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวมากขึ้น และมีเวลาในกิจกรรมของครอบครัวและชุมชน
มากขึ้น เป็นผลดีต่อการพัฒนาชุมชน รวมถึงการรักษาและฟื้นฟูประเพณีอันดีงาม

ส่วนผลประโยชน์ทางสิ่งแวดล้อมนั้นพบว่า การปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตมาสู่เกษตรกรรมยั่งยืน ได้ทำให้ทรัพยากรดินได้รับการฟื้นฟูให้ดีขึ้น ทำให้มีการลงทุนเพื่อพัฒนาแหล่งน้ำในไร่นา และทำให้เพิ่มความหลากหลายทางชีวภาพภายในไร่นา

นอกเหนือจากตัวอย่างความสำเร็จของเกษตรกรที่เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง จนได้รับการยกย่องว่าเป็น "ปราช-ชาชาวบ้าน" แล้ว เช่น ผู้ไท-จิบูลย์ เข็มเฉลิม ท่อใหม่หา อยู่ สุนทรชัย ท่อคำเตื่อง กาฬิ หรือ ป๊ะหลน มัดหลิ ฯลฯ ยังมีเกษตรกรอีกเป็นจำนวนมากในทุกภูมิภาค ที่ได้ร่วมพิสูจน์ให้เห็นจากชีวิตจริงว่า การทำเกษตรกรรมยั่งยืนได้ทำ ให้คุณภาพชีวิตในหลายมิติดีขึ้น เป็นหนทางของการพัฒนาภาคเกษตรกรรมของไทยที่ยั่งยืน อย่างแท้จริง (โครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย ภูมิภาคเหนือภาคเหนือตอนบน, ๒๕๔๕)

ท่อบุญเต็ม ชัยลา

(บ้านดงบัง ต.คอนนิม อ.แวงใหญ่ จ.ขอนแก่น)

ท่อบุญเต็ม เคยทำนาแบบใช้ปุ๋ยเคมีเหมือนชาวนาทั่วไป แต่ละปีต้องใช้ปุ๋ยเคมีมากขึ้นเรื่อยๆ แทนจะต้องถึงหนึ่งกระสอบต่อไร่ ต้นทุนการผลิตสูงแต่ราคาข้าวตก เคยหันมาปลูกปอ มันสำปะหลัง แต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จ ปีใดฝนแล้งต้องขุดเผือก ขุดกลอยหุงปนกับข้าวกิน ช่วงหนึ่งเคยเข้ามาทำงานเป็นกรรมกรก่อสร้างและช่างไม้ อยู่ในกรุงเทพฯ ๕ ปี

ภายหลังจากได้มีโอกาสไปศึกษาดูการทำเกษตรยั่งยืนรูปแบบต่างๆจากปราชญ์ชาวนาในหลายจังหวัด ท่อบุญเต็มได้เกิดแรงบันดาลใจและเกิดความเชื่อมั่น จึงได้ค่อยๆ ปรับเปลี่ยนนาข้าวที่มีอยู่ประมาณ ๑๑ ไร่ มาเป็น "ไร่นาสวนผสม" ขุดสระด้วยแรงงานตัวเอง ในปัจจุบันได้ทำมากกว่า ๑๑ ปีแล้ว มีบ่อปลาเนื้อที่ราว ๖ ไร่ เลี้ยงปลาตก ปลาตะเพียนไว้กินเองและปัน-าติพี่น้อง ปลูกพืชผักสวนครัวบริเวณรอบา บ่อปลา ทำนาข้าวแบบธรรมชาติอีก ๕ ไร่ ปลูกไม้ผลไว้บนคันนา เลี้ยงเป็ด ๓๐ ตัว ไก่บ้าน ๑๕๐ - ๒๐๐ ตัว หมู ๑๐ ตัว นอกจากนี้ ยังเพาะเห็ดฟางไว้ขายด้วย มีรายได้เลี้ยงครอบครัวได้อย่างเพียงพอ "ช่วงแรกกลับมาบุกเบิกลำบากมาก ชาวนาหัวเราะเยาะว่าทำไม่ได้กินหรอก ใจท้อเหมือนกัน เพราะใช้แต่แรงเป็นให้ ะยะหนึ่งปีถึงสองปี กล้วยเริ่มขายได้ กุ้งฝอยเริ่มขายได้ เลยขยายพื้นที่เพาะปลูกออกไป เริ่มมีอยู่มีกิน จิตใจก็เบิกบานดี และได้บอกลูกๆ ให้กลับคืนมาอยู่บ้านเสียที ในสัปดาห์ที่ผ่านไปไม่นาน เรา และทุกคนก็กลับมา" ท่อบุญเต็มสรุปให้เห็นถึงประโยชน์ที่ได้จากการทำเกษตรผสมผสาน

นายทุน ขจัดโรคา

(บ้านกะทม ๓.เจนิยง อ.เมือง จ.สุรินทร์)

นายทุนเป็นชาวนาอยู่ที่จังหวัดสุรินทร์ แต่ก่อนเคยทำนาข้าวแบบใช้สารเคมี ซึ่งมีต้นทุนสูงและทำให้สุขภาพย่ำแย่ ภายหลังได้ปรับเปลี่ยนระบบมาเป็นการทำ "นาข้าวอินทรีย์" โดยเริ่มแบ่งพื้นที่บางส่วนมาทำนาอินทรีย์ และเพิ่มขึ้นในปีที่สอง พอขึ้นปีที่สามได้ขยายจนเต็มพื้นที่ทั้ง ๑๑ ไร่ นายทุนได้สรุปถึงประสบการณ์และประโยชน์ที่ได้จากการทำนาอินทรีย์ว่า "การทำนาอินทรีย์ ทำให้ลดต้นทุนการผลิตได้แน่นอน ช่วยฟื้นฟูสภาพดินให้สมบูรณ์คืนมา แต่การเริ่มต้นทำนาอินทรีย์ในปีแรกนั้น จะทำให้ผลผลิตลดลงราวสิบถึงยี่สิบเปอร์เซ็นต์ ในปีที่สองจะมีผลผลิตเพิ่มขึ้นเล็กน้อย ในที่สุดเมื่อเราฟื้นฟูสภาพดินได้ ก็จะได้รับผลผลิตที่มากกว่าใส่ปุ๋ยเคมีด้วยซ้ำ และยังช่วยให้เราลดอัตราเสี่ยงต่อสารเคมีดูดซึมเข้าร่างกาย จะปลอดภัยกับผู้ผลิตและผู้บริโภค เกษตรอินทรีย์ทำไม่ยาก เพียงแต่ปรับปรุงดินให้ดี มีความตั้งใจดี ไม่โลภ มีความมานะพยายามก็สามารถทำได้"

คำมุข ชินนาค

(หมู่บ้านช้างผักหนาม ๓.นาหนองทุ่ง อ.ชุมแพ จ.ขอนแก่น)

คำมุขได้ปรับเปลี่ยนมาทำเกษตรผสมผสาน ไม่ใช่สารเคมีในไร่นา เพราะรู้สึกตัวเองท่ายแพ้ต่อพิษภัยของสารเคมี และเห็นว่าสารเคมีทำให้เกิดมลภาวะต่อดิน น้ำ และป่าในแปลงเกษตรของคำมุข มีฝรั่ง ลำไย ถั่วลิสง กล้วย ชมพู่ โดยจะมีพ่อค้ามารับซื้อถึงที่ แม้บ้านก็จะแปรรูปผลผลิตทำขนมข้าวเกรียบปากกาทอง และทำกล้วยตากจำหน่าย คำมุขบอกว่า อยากให้เกษตรกรทั่วประเทศหันมาทำเกษตร

ปลอดภัย เพื่อให้โลกมีอาหารการกินที่ปลอดภัย ลดการพึ่งพาทุนจากภายนอก การทำเกษตรแม้จะเหนื่อยเหนื่อยมากในช่วงต้น แต่บั้นปลายชีวิตก็จะได้อยู่อย่างร่มเย็น ไม่ต้องลำบากตอนแก่ ช้ายังเหลือมรดกทิ้งไว้ให้ลูกหลานอีกด้วย

อำนวย ขจิตทา

(บ้านกุดแดง ต.บ้านหัน อ.เกษตรสมบูรณ์ จ.ชัยภูมิ)

"ทำนามาหลายปีมีเงินพอ ทำไร่อป ๕ ปี มีทำไร่น้อย ทำไร่อ้อย ๔ ปี ไปไม่ไหว จึงตัดสินใจทำเกษตรผสมผสาน"

อำนวย เริ่มจากการขุดบ่อในแปลงไร่อป ๑ บ่อ เพื่อเก็บน้ำไว้ใช้ทำนาในปีที่ฝนมาล่า และเลี้ยงปลาไว้กินในครอบครัว แต่ปรากฏว่าปลาเหลือกินจนได้ขาย มีกำไรงาม จึงตัดสินใจขุดบ่อเลี้ยงปลาเพิ่มขึ้นอีก ๓ บ่อ

"รายได้ปีหนึ่งประมาณ ๘ หมื่นบาท ค่าใช้จ่ายไม่ค่อยมี ค่าปุ๋ยเคมีไม่มี เพราะทำปุ๋ยหมัก ปุ๋ยชีวภาพใช้เอง อยากรักษาปลา กินนก กินผัก ก็ไม่ต้องไปซื้อ แกมไม่มี สารพิษตกค้างเป็นอันตรายต่อร่างกายเราอีก " พ่ออำนวย กล่าวถึงท้ายสรุปให้เห็นชีวิตในวันนี้

๔. เหลือवल้ง...สองทศวรรษของกระบวนการเกษตรกรรมยั่งยืนไทย

ขบวนการ"เกษตรกรรมทางเลือกหรือเกษตรกรรมยั่งยืน" ของไทย มีพัฒนาการมาเป็นเวลากว่าสองทศวรรษ ได้เริ่มก่อกำเนิดขึ้นเพื่อแสวงหาแนวทาง ในการพัฒนาการเกษตรที่แตกต่างจากเดิม เป็นการหาทางออกให้กับเกษตรกร และสังคมที่ประสบกับปี-หา และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการทำเกษตรกระแสหลัก หรือเกษตรเชิงเดี่ยว โดยอาศัยแนวคิด ประสบการณ์ และผลงานการศึกษาเรียนรู้ ของบุคคล และองค์กรกลุ่มต่างๆ เป็นจำนวนมาก ทั้งเกษตรกร นักวิทยาศาสตร์ การเกษตร นักส่งเสริมการเกษตร องค์กรชุมชน องค์กรศาสนา องค์กรพัฒนาเอกชน นักปรัชญา ฯลฯ ทำให้เกิดการพัฒนาคงค์ความรู้ ในการพัฒนาระบบเกษตรกรรมทาง เลือกออกไปเป็นจำนวนมากและหลากหลายรูปแบบ

การพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในประเทศไทย เริ่มมีความชัดเจนเป็นรูปธรรม ภายหลังจากการเกิดวิกฤติการณ์เศรษฐกิจในช่วงปี ๒๕๒๖ - ๒๕๒๗ ทำให้ราคา ผลผลิตการเกษตรตกต่ำ ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น เกษตรกรประสบกับปี-หาการขาดทุน จากการทำเกษตรเชิงเดี่ยวตามกระแสหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการทำนาข้าว ซึ่ง เกิดโรคระบาดได้ง่าย ทำให้เกิดการระดมความคิดในกลุ่มเกษตรกร เพื่อร่วมแก้ไขปี-หา ประกอบกับได้มีเกษตรกรบางรายที่ประสบความสำเร็จ ในการแสวงหาทางเลือกทาง ออกในระบบการเกษตร มีการเผยแพร่แนวความคิดขยายกว้างขวางขึ้น

พัฒนาการของเกษตรกรรมยั่งยืนในประเทศไทยจากอดีตจนถึงปัจจุบัน อาจจำแนกได้เป็น ๓ ช่วง กล่าวคือ

๔.๑ ยุคบุกเบิก: ปฏิวัติการในภาคสนาม (ก่อนแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๘)

การปรับเปลี่ยนระบบเกษตรกรรมของไทย จากรูปแบบการเกษตรแบบดั้งเดิม เพื่อยังชีพเข้าสู่การทำ **เกษตรกระแสหลัก** หรือ **เกษตรเชิงเดี่ยว** หรือ **เกษตรเคมี** อย่างจริงจังภายหลังการปฏิวัติเขียว (Green Revolution) นอกจากจะก่อให้เกิดการเพิ่มปริมาณการผลิตสูงขึ้นตามวัตถุประสงค์แล้ว ยังได้ก่อให้เกิดปัญหาและผลกระทบติดตามมาอย่างมาก จากการศึกษาพบว่า ผลกระทบที่สำคัญ-จากการทำเกษตรกระแสหลักในประเทศไทย ได้แก่ ปัญหาเกี่ยวกับด้านการผลิต ปัญหาเกี่ยวกับด้านการตลาด และการจัดสรรทรัพยากร ปัญหาเกี่ยวกับด้านสังคม ปัญหาผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม และทรัพยากรธรรมชาติ ปัญหาผลกระทบต่อสุขภาพของเกษตรกรและผู้บริโภค ผลกระทบต่อพัฒนาการภูมิป้--ท้องถิ่น และผลกระทบต่อช่องว่างในการครอบครองเทคโนโลยี ฯลฯ (ชนวน, ๒๕๓๔)

อย่างไรก็ตาม ในท่ามกลางการส่งเสริมเกษตรกระแสหลักของภาครัฐ ยังเหลือเกษตรกรอีกจำนวนหนึ่งที่ไม่ได้ทำเกษตรกระแสหลักตามนโยบายของรัฐ เกษตรกรเหล่านี้จำแนกได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ ๑ เป็นเกษตรกรที่ทำการเกษตรแบบดั้งเดิมมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่แรก ด้วยความศรัทธาและเชื่อมั่นต่อแนวทางที่บรรพบุรุษได้ทำมาหาเลี้ยงครอบครัว เช่น เกษตรกรบ้านกุดวิทา ๓.๓๓ อ.บึงทองชัย จ.นครราชสีมา และหมู่บ้านใกล้เคียงในตำบลเดียวกัน

กลุ่มที่ ๒ เป็นเกษตรกรที่เข้าสู่ระบบเกษตรกรรมเคมีแล้วไม่ประสบผลสำเร็จ จึงตัดสินใจกลับมาทำเกษตรกรรมแบบดั้งเดิม เช่น ท่อเชียง ไทยดี ท่ออยู่ สุนทรชัย จ.สุรินทร์ เป็นต้น เกษตรกรเหล่านี้ เป็นเกษตรกรที่มีความคิดก้าวหน้า มีระบบคิดวิเคราะห์ ปัญหาของตนเอง รวมทั้งคิดหาแนวทางออกด้วยตนเอง

บทเรียนและประสบการณ์ของเกษตรกรทั้งสองกลุ่มนี้ ได้รับการยกย่องว่าเป็น "ภูมิป้--ท้องถิ่น" เป็นต้นแบบของกระบวนการเผยแพร่และส่งเสริมเกษตรกรรม

ทางเลือก มีการนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นมาสู่เวทีการพูดคุยแลกเปลี่ยน วิเคราะห์และสังเคราะห์ เพื่อหารูปแบบที่เหมาะสมในการส่งเสริมกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งเป็นเกษตรกรที่ล้มเหลวจากระบบเกษตรกรรมเคมี มีการนำรูปแบบ "*การเลี้ยงปลาในนาข้าว*" ซึ่งเป็นเกษตรผสมผสานรูปแบบหนึ่ง มาเผยแพร่ทดลองส่งเสริมในพื้นที่ อ.หนองเรือ อ.บ้านฝาง จ.ขอนแก่น และเริ่มขยายพื้นที่การส่งเสริมมาสู่ จ.ร้อยเอ็ด จ.บุรีรัมย์ ในปี ๒๕๒๘ ก่อนที่จะขยายไปสู่พื้นที่อื่นๆ ทั้งในภาคอีสานและภาคอื่นในเวลาต่อมา บนพื้นฐานแนวคิด "*ทำเพื่อกินเป็นหลัก เลือกกินจึงขาย*" ในช่วงยุคนี้ยังขาดความชัดเจนที่จะพัฒนาเกษตรกรรมทางเลือกให้เป็นอาชีพหลักของครอบครัว

ช่วงของการส่งเสริมเกษตรกรรมทางเลือกครบทั้งขบวนการ คือ การผลิต การจัดการ การแปรรูปและการตลาด อยู่ในช่วงประมาณปี พ.ศ. ๒๕๓๒ - ๒๕๓๗ ได้มีการพัฒนายุทธศาสตร์การส่งเสริมให้เกษตรกรรมทางเลือก สามารถพัฒนาเป็นอาชีพหลักของครอบครัวได้ มีการพัฒนารูปแบบการผลิตให้มีความหลากหลาย และเข้มข้นมากขึ้น ในขณะเดียวกัน เริ่มมีกระแสความตื่นตัวของผู้บริโภคเกี่ยวกับสารพิษปนเปื้อนและตกค้างในผลผลิตทางการเกษตรมากขึ้น

ในส่วนของภาครัฐเองก็เริ่มมีการปรับเปลี่ยนนโยบาย มีการจัดทำเป็นโครงการไร่นาสวนผสม เป็นโครงการนำร่องในระดับไร่นาของเกษตรกร (แต่เน้นการผลิตหลายอย่างในพื้นที่เดียวกัน ไม่เน้นการผสมผสาน) ถือเป็นการริเริ่มในส่วนของนโยบายภาครัฐ ในเรื่องเกษตรกรรมยั่งยืนที่เป็นรูปธรรม

๔.๒ ยุคแบ่งบาน: การเปลี่ยนแปลงในระดับนโยบาย (ช่วงแผนพัฒนา ฉบับที่ ๘)

ในช่วงนี้ ได้มีการปรับยุทธศาสตร์มาสู่การพัฒนา เพื่อการปรับเปลี่ยนแบบแผนการผลิตและแบบแผนการบริโภค โดยมีเป้าหมายอยู่ที่ "**เกษตรกรรมยั่งยืนต้องเป็นเกษตรกรรมกระแสหลักของสังคมไทย**" องค์การพัฒนาเอกชนกับองค์กรชุมชนมีข้อสรุปจากประสบการณ์ในการเผยแพร่และส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนว่า เนื่องจากข้อจำกัดด้านทรัพยากรที่มีอยู่ของภาคประชาชน บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนและชาวบ้าน

ในกระบวนการเกษตรกรรมยั่งยืน คือ การสร้างแบบอย่างทางเลือก ส่วนการขยายผลจากแบบอย่างทางเลือกสู่การปฏิบัติ จะต้องเป็นบทบาทหน้าที่ของกลไกของรัฐ ซึ่งเป็นกลไกหลักของประเทศที่มีศักยภาพ ทั้งทรัพยากรบุคคลและงบประมาณ

กิจกรรมในช่วงนี้ จึงเป็นการทำงานทั้งในระดับพื้นที่ และการผลักดันในระดับนโยบายควบคู่กัน การเปลี่ยนแปลงในระดับนโยบายที่เห็นเป็นรูปธรรมอย่างเด่นชัด คือ ได้มีการกำหนดนโยบายและเป้าหมายของการพัฒนา และส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๘ คือ *ขยายพื้นที่ปรับโครงสร้างการเกษตรแบบยั่งยืน โดยให้มีพื้นที่ไม่ต่ำกว่าร้อยละ ๒๐ ของพื้นที่เกษตรกรรมทั่วประเทศ หรือประมาณ ๒๕ ล้านไร่* ซึ่งนับเป็นเป้าหมายที่ค่อนข้างสูงมากทีเดียว

การเปลี่ยนแปลงในระดับนโยบายที่เกิดขึ้น ส่วนหนึ่งเกิดขึ้นเพราะกระบวนการจัดทำแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๘ มีความแตกต่างไปจากกระบวนการจัดทำแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ผ่านมาในอดีต เนื่องจาก ไม่ได้เป็นการจัดทำโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐ แต่เป็นการยกร่างจัดทำขึ้นโดยอยู่บนพื้นฐานกระบวนการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในทุกภูมิภาค ทำให้เนื้อหาของแผนพัฒนาฯ ในหลายฯ ส่วน เป็นนโยบายที่สะท้อนความต้องการของภาคประชาชน องค์การชุมชน

จะเห็นได้ว่า ในช่วงเวลากว่า ๒ ทศวรรษ เกษตรกรรมยั่งยืนในประเทศไทย มีพัฒนาการไปอย่างมาก จากจุดเริ่มต้นของการบุกเบิกที่เป็นเพียงทางเลือกหนึ่งในกระแสหลัก มาสู่การยอมรับในระดับนโยบายของประเทศ เป็นแนวทางหลักของการพัฒนาการเกษตรอีกทางหนึ่งที่ควบคู่ไปกับเกษตรกระแสหลัก ความยอมรับที่เกิดขึ้นโดยปรากฏเป็นรูปธรรมชัดเจนในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๘ นั้น ไม่ได้เกิดขึ้นมาเนื่องจากการผลักดันขององค์กรชุมชน และองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืนเท่านั้น แต่ยังเป็นเพราะเหตุผลสำคัญที่เกี่ยวข้องอีก ๔ ประการ คือ

๑. ความตระหนักต่อผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการทำเกษตรกระแสหลัก ทั้งในด้านผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ผลกระทบด้านเศรษฐกิจสังคมต่อเกษตรกรหรือชุมชน ซึ่งได้มีการศึกษาวิจัย มีการเผยแพร่ข้อมูลเกี่ยวกับผลกระทบเหล่านี้อย่างเกษตรกรรมยั่งยืน...นโยบายการเกษตรเพื่อสุขภาพ

กว้างขวางมากขึ้นในสังคมไทย

๒. กระแสความตื่นตัวด้านสิ่งแวดล้อมในระดับโลก โดยเฉพาะภายหลังการประชุมสุดยอดสิ่งแวดล้อมโลก (World Earth Summit) ในปี ๒๕๓๘ ที่ประเทศบราซิล การประชุมที่เกิดขึ้นส่งผลต่อการสร้างกระแสความตื่นตัวด้านสิ่งแวดล้อมอย่างมากในประเทศไทย ทั้งในระดับภาครัฐ ภาคเอกชน และประชาชนทั่วไป มีการเรียกร้องให้มีการทบทวน ปรับเปลี่ยนการพัฒนาประเทศไปสู่ทิศทางการพัฒนาที่ยั่งยืน การทำเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นระบบการเกษตรที่ได้รับการยอมรับโดยทั่วไปว่า มีหลักการและวิธีปฏิบัติสอดคล้องกับการพัฒนาที่ยั่งยืน

๓. กระแสความตื่นตัวด้านการดูแลสุขภาพของผู้บริโภค ที่เกิดขึ้นมาอย่างต่อเนื่องในช่วงระยะประมาณ ๑๐ ปีที่ผ่านมา ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติต่อสุขภาพ มาเป็นแนวคิดเรื่องสุขภาพองค์รวม ให้ความสำคัญต่อการบริโภคอาหารเพื่อสุขภาพ ทำให้มีความต้องการผลผลิตทางเกษตรที่ปลอดภัยต่อสุขภาพเพิ่มขึ้นอย่างค่อนข้างสูง โดยเฉพาะผู้บริโภคที่เป็นคนชั้นกลางในเมือง

๔. ผลสำเร็จของการทำเกษตรกรรมยั่งยืนในรูปแบบต่างๆ เริ่มเป็นที่ปรากฏให้เห็นอย่างกว้างขวางในทุกภูมิภาค และมีการเผยแพร่ข้อมูลสู่สาธารณะอย่างเป็นระบบและทั่วถึงมากขึ้น

๔.๓ ยุคปัจจุบัน: การแสวงหาหนทาง..เพื่อผลักดันสู่การปฏิบัติ

ในปัจจุบัน แม้ว่าเรื่องการพัฒนาและส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน จะเป็นที่ยอมรับในระดับนโยบาย มีการกำหนดไว้ทั้งในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๘ ต่อเนื่องมายัง ฉบับที่ ๙ ในนโยบายของรัฐบาลที่ได้แถลงต่อรัฐสภา หรือในแผนพัฒนาการเกษตรในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๙ แล้วก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติ จากสถานการณ์โดยภาพรวมที่เป็นอยู่ในปัจจุบันกลับดูเหมือนว่า ภาครัฐจะลดความสำคัญเรื่องเกษตรกรรมยั่งยืนลงไปมาก นโยบายการพัฒนาและส่งเสริมภาคเกษตรกรรมจะมุ่งเน้นไปสู่ทิศทางการแข่งขันในตลาดโลก เน้นการเติบโตด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก การเปลี่ยนนโยบายเกษตร

กรรมยั่งยืนสู่การปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมเกิดขึ้นจริงค่อนข้างน้อย อย่างไรก็ตาม สำหรับภาคประชาชนแล้ว ยังคงมีความตื่นตัว มีกิจกรรมและความเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง

สถานการณ์ในส่วนของภาครัฐ

❖ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

ภายหลังการปฏิรูประบบราชการ ได้มีการจัดตั้งองค์กรขึ้นใหม่ ซึ่งมีการปฏิบัติงานเกี่ยวข้องกับเรื่องเกษตรกรรมยั่งยืนโดยตรง คือ "กองนโยบายเทคโนโลยีเพื่อการเกษตรและเกษตรกรรมยั่งยืน" เป็นหน่วยงานในสังกัดสำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรฯ มีหน้าที่รับผิดชอบในการเสนอแนะและจัดทำนโยบาย มาตรการและแผนงานด้านการเกษตรกรรมยั่งยืน นอกจากนี้ยังได้มีการแต่งตั้ง "คณะกรรมการนโยบายเทคโนโลยีเพื่อการเกษตรและเกษตรกรรมยั่งยืน" ขึ้น เพื่อกำหน้าที่ในการกำหนดนโยบายและแผนในส่วน of กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ด้านเกษตรกรรมยั่งยืน คณะกรรมการชุดดังกล่าว มีปลัดกระทรวงเกษตรฯ เป็นประธาน

❖ สำนักงานมาตรฐานสินค้าเกษตรและอาหารแห่งชาติ (มกอช.)

เป็นอีกหน่วยงานหนึ่งที่เพิ่งจัดตั้งขึ้นใน ปี ๒๕๔๕ สืบเนื่องจากการปฏิรูประบบราชการเช่นกัน มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดมาตรฐานสินค้าเกษตรและอาหาร เพื่อให้มาตรฐานของไทยมีความทัดเทียมสอดคล้องกับมาตรฐานสากลดูแลควบคุมในเรื่องความปลอดภัยด้านอาหาร โดยการสร้างให้มีระบบควบคุมตลอดห่วงโซ่อุปทาน ตั้งแต่การผลิตในไร่นาจนถึงผู้บริโภค การกิจของ มกอช. ที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรมยั่งยืน จะมีอยู่ในสองลักษณะสำคัญ คือ การควบคุมการใช้สารเคมีทางการเกษตร เพื่อสร้างความปลอดภัยด้านอาหารแก่ผู้บริโภค และการกำหนดและตรวจสอบรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ของประเทศไทย

ปัจจัยสำคัญในขณะนี้ ที่เป็นแรงผลักดันให้ภาครัฐเกิดความตื่นตัวมากขึ้นต่อการปรับระบบการผลิตในภาคเกษตรกรรมไปสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน คือ การที่ประเทศคู่ค้าสินค้าเกษตรของไทย โดยเฉพาะในสหภาพยุโรป ได้ปรับเปลี่ยนเงื่อนไขเรื่องเกษตรกรรมยั่งยืน...นโยบายการเกษตรเพื่อสุขภาพ

ความปลอดภัยด้านสุขภาพของผู้บริโภคและเชื่อมโยงด้านสิ่งแวดล้อม นโยบายและแผนงานด้านเกษตรอินทรีย์จึงได้รับการสนับสนุนอยู่ค่อนข้างมาก เพื่อเป็นการรักษาลาดสินค้าเกษตรและเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของภาคเกษตรกรรมไทย

❖ กระทรวงสาธารณสุข

นโยบายของกระทรวงสาธารณสุขที่สนับสนุนการปฏิรูประบบสุขภาพ โดยยึดหลัก "สร้าง(สุขภาพ)นำซ่อม" ทำให้เกิดกระแสความตื่นตัวในเรื่องการดูแลรักษาสุขภาพของประชาชนอย่างกว้างขวาง รวมทั้งเรื่องการให้ความสำคัญต่อการบริโภคอาหารที่ปลอดภัยต่อสุขภาพและอาหารที่เป็นผลดีต่อสุขภาพ ความตื่นตัวของผู้บริโภคในเรื่องดังกล่าว เป็นแรงเสริมให้มีการขยายพื้นที่การทำเกษตรกรรมยั่งยืนเพิ่มขึ้น เพื่อตอบสนองต่อปริมาณความต้องการของผู้บริโภค ในปี ๒๕๔๕ พื้นที่การทำเกษตรอินทรีย์ในประเทศไทยขยายตัวเพิ่มขึ้นจาก ปี ๒๕๔๔ กว่า ๑ หมื่นไร่

❖ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

เป็นองค์กรที่จัดตั้งขึ้นใหม่ ภายหลังการปฏิรูประบบราชการ มีการกำหนดให้การอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนนับว่าเป็นองค์กรใหม่ที่จะมีบทบาทสำคัญต่อกระบวนการพัฒนาและส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนของประเทศไทยอย่างมาก ทั้งในเรื่องการควบคุมป้องกันผลกระทบจากสารเคมี การเกษตรต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม การจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นปัจจัยพื้นฐานของการผลิตภาคเกษตรกรรม คือ ทรัพยากรน้ำ ที่ดิน ป่าไม้และความหลากหลายทางชีวภาพ

สถานการณ์ในส่วนภาคประชาชน

❖ โครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย

โครงการนี้ได้รับการอนุมัติแผนงานและงบประมาณจากคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ ๑๖ พ.ค. ๒๕๔๓ ดำเนินงานในช่วง ปี ๒๕๔๔ - ๒๕๔๖ ภายในกรอบวงเงิน ๖๓๓ ล้านบาท ครอบคลุมพื้นที่ ๑๙ ภูมิภาคใน ๓๔ จังหวัด กระจายอยู่ในทุกภูมิภาคของประเทศไทย เป็นโครงการที่จัดทำขึ้นโดยเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกทั้ง ๔ ภาคร่วมกับเกษตรกร ซึ่งในภายหลังได้มีการจัดตั้งมูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) ขึ้นมา เพื่อรับผิดชอบการบริหารจัดการโครงการ วัตถุประสงค์ของโครงการนี้ คือ เพื่อค้นหากระบวนการ รูปแบบ เทคนิค วิธีการในการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนให้สามารถพึ่งตนเองได้ ในระบบเกษตรกรรมยั่งยืนที่เหมาะสมกับแต่ละชุมชนและภูมิภาค และเพื่อส่งเสริมและพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืน โดยมีกระบวนการที่ไม่จำกัดทางเลือกในการทำการเกษตรของเกษตรกร

นับได้ว่าโครงการนี้เป็น "กระบวนการทางสังคม" ครั้งใหญ่ระดับประเทศ จากผลการประเมินผลโครงการในช่วงปีที่สองพบว่า โครงการมีความก้าวหน้า ในหลายด้าน แม้จะต้องประสบกับอุปสรรคและปัญหาเป็นอันมากในการดำเนินงาน ความก้าวหน้าที่สำคัญ คือ การพัฒนาบุคลากร การเรียนรู้อันกระทั่งถึงขั้นการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมไปสู่เรื่องเกษตรกรรมยั่งยืน การใช้ทุนทางสังคม และทุนเครือข่ายในการดำเนินงาน (คณะกรรพชากรรมชาติ, ๒๕๔๖)

กรอบนโยบายยุทธศาสตร์และแผนการพัฒนาและส่งเสริมระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๙

ใน ปี ๒๕๔๔ ซึ่งเป็นช่วงเวลาระหว่างการจัดทำแผนพัฒนาการเกษตร ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๙ ได้มีข้อเรียกร้องและข้อเสนอของเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกและองค์กรเกษตรกรร่วมกับสมาชิกคนจนให้ ภาครัฐได้กำหนดมาตรการ และแนวทางในส่งเสริมและสนับสนุนระบบเกษตรกรรมยั่งยืนอย่างชัดเจน มีแผนงานและเกษตรกรรมยั่งยืน...นโยบายการเกษตรเพื่อสุขภาพ

การสนับสนุนด้านงบประมาณอย่างเป็นรูปธรรม จึงได้มีการจัดตั้งคณะอนุกรรมการ ขึ้นมาชุดหนึ่ง ภายใต้คณะกรรมการแก้ไขปัญหของสมัชชาคนจน มีชื่อว่า "คณะ อนุกรรมการแก้ไขปัญหของสมัชชาคนจน กรณีกาการพัฒนาและส่งเสริมระบบ เกษตรกรรมยั่งยืน" โดยมีรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เป็น ประธานคณะอนุกรรมการ (ในขณะนั้น คือ นายประพัฒน์ ปัญญาชาติรักษ์) มีผู้แทนจาก หน่วยงานราชการ นักวิชาการ ผู้แทนองค์กรชาวบ้าน องค์กรพัฒนาเอกชน ร่วมเป็นคณะอนุกรรมการ

ภารกิจหลักของคณะอนุกรรมการฯ ที่ตั้งขึ้น คือ การจัดทำ "กรอบนโยบาย ยุทธศาสตร์และแผนการพัฒนา และส่งเสริมระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๙ (พ.ศ. ๒๕๔๕ - ๒๕๔๙)" ซึ่งเปรียบเสมือน "**แผนแม่บท**" ด้านเกษตรกรรมยั่งยืนของประเทศไทย แผนแม่บทนี้ จะเป็นแผนที่ทำให้เกิดการเชื่อมต่อ ระหว่างแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฯ ซึ่งเป็นแผนในระดับชาติ กับแผนพัฒนาการเกษตรฯ ซึ่งเป็นแผนปฏิบัติการในระดับกระทรวง ให้ความสอดคล้อง ไปในทิศทางเดียวกัน นำไปสู่การปฏิบัติให้ได้ผลตามนโยบายและเป้าหมายของ ประเทศที่ได้กำหนดไว้อย่างชัดเจนแล้ว ตั้งแต่แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๘ และต่อเนื่อง มาในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๙

คณะอนุกรรมการฯ ได้จัดทำ "กรอบนโยบาย ยุทธศาสตร์และแผนการพัฒนา และส่งเสริมระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ในช่วงแผนพัฒนา ฉบับที่ ๙" เสร็จในระยะเวลาประมาณ ๘ เดือน (ระหว่างเดือนกรกฎาคม ๒๕๔๔ ถึงเดือน กุมภาพันธ์ ๒๕๔๕) โดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมขององค์กรที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา และ ส่งเสริมระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ทั้งในส่วนขององค์กรภาครัฐ องค์กร เกษตรกร ชุมชน และองค์กรพัฒนาเอกชน ในกระบวนการจัดทำ คณะอนุกรรมการฯ ได้รวบรวมข้อมูล ระดมแนวคิด จากผู้ที่มีประสบการณ์และความชำนาญ ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน (เกษตรกร นักวิชาการ ประชาชน-ชาวบ้าน ฯลฯ) ผลการศึกษาวิจัยจำนวนมาก ผลการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ ทั้งที่จัดโดยคณะอนุกรรมการฯ และโดยองค์กรต่างๆ

ที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งผลการประชุมของคณะทำงาน และคณะอนุกรรมการฯ และนำมาสังเคราะห์จัดทำเป็นนโยบายยุทธศาสตร์และแผนการพัฒนาและส่งเสริมระบบเกษตรกรรมยั่งยืน สำหรับการดำเนินงานของประเทศไทยในช่วงแผนพัฒนาฉบับที่ 9 นอกจากนี้ ในเอกสารฉบับดังกล่าว ยังมีเนื้อหาครอบคลุมถึงเรื่องแนวคิดและหลักการเรื่องระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ผลการดำเนินงานในอดีต และอุปสรรคในการพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนของไทย เพื่อให้เกิดความเข้าใจพื้นฐานร่วมกันเกี่ยวกับระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในแง่มุมต่างๆ ที่จะเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินงานตามนโยบายและยุทธศาสตร์ที่กำหนดขึ้น

ข้อเสนอสำคัญ-ของคณะอนุกรรมการฯ นอกเหนือจากเรื่องยุทธศาสตร์ แผนงานและโครงการคือ ให้มีองค์กรบริหารงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืนขึ้น ๔ ส่วน คือ

- คณะกรรมการในระดับชาติ ได้แก่ คณะกรรมการเกษตรกรรมยั่งยืนแห่งชาติ
- องค์กรรัฐที่เป็นสถาบันอิสระ ได้แก่ สถาบันวิจัยระบบเกษตรกรรมยั่งยืน
- องค์กรภาครัฐในระบบราชการ ได้แก่ สถาบันพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืน

เป็นองค์กรในสังกัดสำนักปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์

■ องค์กรภาคประชาชนที่มีอยู่ในปัจจุบัน เช่น เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน เป็นต้น

องค์กรเหล่านี้จะเป็นกลไกสำคัญ- ที่มีผลต่อการทำให้นโยบายยุทธศาสตร์และแผนสำเร็จผลตามที่มุ่งหวัง โดยองค์กรดังกล่าวจะมีบทบาทมุ่งเน้นงานในระดับเชิงนโยบายและยุทธศาสตร์ มีการทำงานเชื่อมประสานสัมพันธ์กัน และท่วงดูลบบทบาทซึ่งกันและกัน

กรอบนโยบาย ยุทธศาสตร์และแผนการพัฒนา และส่งเสริมระบบเกษตรกรรมยั่งยืนฯ ที่คณะอนุกรรมการได้จัดทำขึ้นนี้ เป็นผลมาจากแรงผลักดันความต้องการของภาคประชาชน ทั้งจากองค์กรเกษตรกร องค์กรชุมชน องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ ที่ต้องการให้การพัฒนาและส่งเสริมระบบเกษตรกรรมยั่งยืนของประเทศไทย เป็นไปอย่างมีระบบ มีแผนงานและการดำเนินงานที่เป็นรูปธรรม มีการประสานเชื่อมโยงกัน เกษตรกรรมยั่งยืน...นโยบายการเกษตรเพื่อสุขภาพ

ระหว่างหน่วยงานต่างๆ อย่างไรก็ตาม ภายหลังการปรับเปลี่ยนคณะรัฐมนตรี ภายหลังการปฏิรูประบบราชการในเดือนตุลาคม ๒๕๔๕ ซึ่งได้มีการเปลี่ยนแปลงรัฐมนตรีที่กำกับดูแลกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ จนถึงปัจจุบันยังไม่ได้มีการนำเสนอ "กรอบนโยบาย ยุทธศาสตร์และแผนการพัฒนา และส่งเสริมระบบเกษตรกรรมยั่งยืน" เข้าสู่การพิจารณาของคณะรัฐมนตรีแต่อย่างใด ซึ่งส่งผลกระทบต่อแผนงานด้านการพัฒนาและส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนของกระทรวงเกษตรฯ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอยู่มากที่สุด ทำให้ขาดกรอบนโยบายและแผนที่จะทำให้เกิดการบูรณาการของโครงการ และกิจกรรมต่างๆ รวมถึงเป้าหมายด้านการสนับสนุนด้านงบประมาณ

❖ กิจกรรมและองค์รภาคประชาสังคม

กิจกรรมด้านการพัฒนาและส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนในภาคประชาสังคม ที่มีการดำเนินงานอยู่ในขณะนี้ มีอยู่หลากหลายรูปแบบและหลายระดับ โดยอาจจำแนกตามลักษณะของประเภทกิจกรรมออกเป็นกลุ่มได้ ๑๒ กลุ่มหลัก คือ

📁 กิจกรรมด้านการปรับเปลี่ยน**กระบวนการ** และแนวคิดของเกษตรกรให้มีแนวคิดบนพื้นฐานการพึ่งตนเอง เศรษฐกิจพอเพียง พุทธศาสนา และลดการบริโภค

📁 กิจกรรมด้านการพัฒนาและสร้างเสริม**องค์ความรู้** มีกิจกรรมทั้งในการรวบรวม การพัฒนา และการถ่ายทอดความรู้สู่การปฏิบัติ

📁 กิจกรรมด้านการผลักดันเชิง**นโยบาย** เพื่อการปรับเปลี่ยน กำหนดนโยบายให้ไปสู่ทิศทางที่สอดคล้องต่อการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน

📁 กิจกรรมด้านการพัฒนา**ระบบการผลิต** เพื่อลดต้นทุนการผลิต พัฒนาเทคนิควิธีการบนหลักการพื้นฐานเรื่องการพึ่งตนเอง การผลิตสอดคล้องตามภูมิปัญญา

📁 กิจกรรมด้านการจัดการ**ฐานทรัพยากร** ที่เป็นฐานของการเกษตรกรรมยั่งยืน ได้แก่ ที่ดิน น้ำ ป่า ทรัพยากรพันธุกรรม

📁 กิจกรรมด้านการพัฒนาและจัดการ**องค์กรเกษตรกร** ทั้งที่เป็นองค์กรในระดับพื้นที่ และองค์กรระดับชาติ เช่น การผลักดัน จัดตั้งสภาเกษตรอินทรีย์ โดยมุ่งเน้นการเสริมสร้างศักยภาพและความเข้มแข็งขององค์กร

📁 กิจกรรมด้านการพัฒนาระบบที่เกี่ยวข้อง**เนื่องกับการผลิต** ได้แก่ ด้านการตลาด การแปรรูป การกระจายผลผลิต และการตรวจสอบมาตรฐานคุณภาพ

📁 กิจกรรมด้านการพัฒนาระบบ**การเรียนรู้** การศึกษา เพื่อส่งเสริมกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างองค์กรหรือชุมชนในภูมิภาคต่าง ๆ

📁 กิจกรรมด้านการเชื่อมโยง**เครือข่ายข้อมูล** เพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์จากข้อมูล องค์ความรู้ที่มีกระจายอยู่ในพื้นที่หรือองค์กรต่าง ๆ ได้อย่างเต็มที่ เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินงาน

📁 กิจกรรมด้านระบบ**การเงินและสวัสดิการชุมชน** ซึ่งเป็นระบบพื้นฐานที่จำเป็นต่อการสนับสนุนการดำเนินงานพัฒนา และส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน

📁 กิจกรรมด้านการ**สื่อสารสาธารณะ** เพื่อการสร้างความเข้าใจ การเผยแพร่ข้อมูล สู่การรับรู้ของสาธารณชนในวงกว้าง

📁 กิจกรรมด้านการติดตามการเฝ้าระวัง**ความตกลงระหว่างประเทศ** ที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร ซึ่งจะมีผลกระทบอย่างมากต่อการกำหนดนโยบายของภาครัฐ และมีผลกระทบโดยตรงต่อภาคเกษตรกรรม เช่น เรื่องนโยบายการอุดหนุนการผลิตและการส่งออก เรื่องการลดภาษีนำเข้าสินค้าเกษตร ฯลฯ

จะสังเกตเห็นได้ว่า ในกระบวนการพัฒนาและส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน มีกิจกรรมมากมายที่ต้องดำเนินงานประสานเชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบ ผลักดันให้กระบวนการขับเคลื่อนเดินหน้าขยายผลออกไปอย่างกว้างขวางทั้งในระดับการปฏิบัติในภาคสนามและระดับนโยบาย องค์กรที่ทำงานเกี่ยวข้องกับกิจกรรมเหล่านี้มีอยู่เป็นจำนวนมาก มีโครงสร้างองค์กรหลากหลายรูปแบบ มีทั้งที่จัดตั้งเป็นทางการ มีการจดทะเบียนจัดตั้งเป็นนิติบุคคล และรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ นอกจากนี้ ยังได้มีการพัฒนาความร่วมมือรวมกลุ่มกันเกษตรกรรมยั่งยืน...นโยบายการเกษตรเพื่อสุขภาพ

ในหลายลักษณะ เพื่อเพิ่มพลังทางสังคมในการดำเนินงาน เช่น เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก สมาพันธ์อาหารและเกษตรอินทรีย์ไทย สภาเกษตรอินทรีย์ เป็นต้น

ตัวอย่างรายชื่อองค์กรที่ทำงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืน

- ❖ เครือข่ายกสิกรรมไร้สารพิษแห่งประเทศไทย
- ❖ เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก
- ❖ มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืนแห่งประเทศไทย
- ❖ เครือข่ายเกษตรกรรมยั่งยืนในระดับภูมิภาคต่าง ๆ ซึ่งมีทั่วทุกภูมิภาค เช่น สหกรณ์เกษตรยั่งยืนแม่ทา กลุ่มเกษตรกรรมทางเลือกแม่ใจ เครือข่ายเกษตรผสมผสานลุ่มน้ำเสียว กลุ่มโรงสีสหเกษตรข้าวขว- กลุ่มเกษตรอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำปากพนังตอนบน เป็นต้น

- ❖ มูลนิธิสายใยแผ่นดิน
- ❖ สหกรณ์กรีนเนก จำกัด
- ❖ ราชธานีโฮโฮก ศรีษะโฮโฮก ปฐมโฮโฮก ศาสโฮโฮก ทักสินโฮโฮก ฯลฯ
- ❖ กลุ่มกสิกรรมไร้สารพิษ ชนแดน มะเขือยอ วังน้ำเขียว ปากช่อง ฯลฯ
- ❖ ชมรมพัฒนาเกษตรกรรมธรรมชาติและสมุนไพร
- ❖ สหกรณ์เลมอนฟาร์มพัฒนา จำกัด
- ❖ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน
- ❖ ชมรมรักธรรมชาติ
- ❖ มูลนิธิสุขภาพไทย
- ❖ สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข
- ❖ ฯลฯ

❖ สถาบันอาหารและเกษตรอินทรีย์แห่งประเทศไทย

ในช่วงต้น ปี ๒๕๕๖ ทางสมาพันธ์อาหารและเกษตรอินทรีย์ไทย ซึ่งเป็นการร่วมกลุ่มกันขององค์กรที่สนับสนุนการเกษตรอินทรีย์กว่า ๘๐ เครือข่าย/องค์กร ได้มีการเสนอให้จัดตั้ง "สถาบันอาหารและเกษตรอินทรีย์แห่งประเทศไทย" ขึ้น เพื่อเป็นศูนย์กลางในการดำเนินงานเรื่องเกษตรอินทรีย์ของประเทศไทย มีสถานะเป็นองค์การมหาชน โดยได้จัดทำข้อเสนอเรื่องนี้ส่งเป็นทางการถึงนายกรัฐมนตรีเพื่อขอให้สนับสนุนจัดตั้งสถาบันฯ ขึ้น เรื่องนี้กำลังอยู่ในระหว่างการพิจารณาดูแลของรองนายกรัฐมนตรี (นายสุวิทย์ คุณกิตติ)

ตามข้อเสนอของสมาพันธ์อาหารและเกษตรอินทรีย์ไทย ในช่วงระหว่าง ปี ๒๕๕๖ ถึง ปี ๒๕๕๐ กิจกรรมสำคัญที่ทางสถาบันอาหารและเกษตรอินทรีย์แห่งประเทศไทย ควรจะดำเนินงานเพื่อเป็นยุทธศาสตร์เชิงรุก มีทั้งหมด ๙ โครงการ เช่น

- โครงการวิจัยพัฒนาและส่งเสริมการผลิตเมล็ดพันธุ์ ส่วนขยายพันธุ์ของพืช ปศุสัตว์และประมงอินทรีย์

- โครงการอนุรักษ์พัฒนาและใช้ประโยชน์พันธุ์พืช ปศุสัตว์และประมง ทั้งพันธุ์พื้นเมืองและพันธุ์ลูกผสม

- โครงการวิจัยพัฒนาและส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการผลิตอาหารและเกษตรอินทรีย์ ในการยกระดับคุณภาพชีวิตตามแนวพระราชดำริทฤษฎีใหม่และเศรษฐกิจพอเพียง

- โครงการยุทธศาสตร์อาหารเพื่อยกระดับสุขภาพอนามัยและคุณภาพชีวิตของประชาชนชาวไทย

- โครงการศูนย์สารสนเทศบริการข้อมูลด้านการผลิต การตลาด รวมทั้งควบคุมกำกับดูแล และให้การรับรองคุณภาพอาหารและเกษตรอินทรีย์ตามมาตรฐานสากล เพื่อการค้าทั้งภายในและต่างประเทศสาขา

ก่อนหน้านี้เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก องค์กรเกษตรกรและนักวิชาการ ภายใต้งานทำงานในนาม "คณะอนุกรรมการแก้ไขปัญหายาของสมัชชาคนจนเกษตรกรรมยั่งยืน...นโยบายการเกษตรเพื่อสุขภาพ

กรณีการพัฒนาและส่งเสริมระบบเกษตรกรรมยั่งยืน" ได้มีข้อเสนอให้จัดตั้ง "สถาบันวิจัยระบบเกษตรกรรมยั่งยืน" ขึ้น มีสถาบันเป็นองค์กรในกำกับของรัฐ มีหน้าที่หลักคือ

- ประสานงานการวิจัย การพัฒนา และนำเสนอนโยบาย แผนงาน และมาตรการเพื่อการพัฒนา ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนของประเทศต่อรัฐบาล
- สนับสนุนการวิจัยเพื่อพัฒนาเสริมสร้างองค์ความรู้ด้านระบบเกษตรกรรมยั่งยืน และส่งเสริมความร่วมมือการวิจัยระหว่างภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรชุมชนท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชน รวมทั้งองค์กรระหว่างประเทศ
- ให้การศึกษาเผยแพร่และแลกเปลี่ยนแนวคิด ในการพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืน
- ประสานงานกับหน่วยงานและองค์กรต่างๆ เพื่อให้เกิดการบูรณาการแนวทางและแผนงานในการพัฒนา และส่งเสริมระบบเกษตรกรรมยั่งยืน
- ปฏิบัติหน้าที่ในฐานะสำนักงานเลขานุการของคณะกรรมการเกษตรกรรมยั่งยืนแห่งชาติ

จะเห็นได้ว่า การทูลเกล้าฯ ของ "สถาบันอาหารและเกษตรอินทรีย์แห่งประเทศไทย" และ "สถาบันวิจัยระบบเกษตรกรรมยั่งยืน" มีความแตกต่างกันอยู่หลายประการ ทั้งในแง่ขอบเขตการดำเนินงาน จุดมุ่งเน้นของภารกิจ และลักษณะของกิจกรรม จุดต่างที่เห็นได้ชัด คือ สถาบันวิจัยระบบเกษตรกรรมยั่งยืน มีการทูลเกล้าฯ ด้านการนำเสนอ นโยบาย แผนงานและมาตรการที่ได้มาจากการวิจัย และองค์ความรู้ที่มีอยู่ในขณะที่สถาบันอาหารและเกษตรอินทรีย์แห่งประเทศไทย จะมีการทำงานหลายลักษณะ ทั้งในเชิงการประสานเครือข่าย การวิจัยและพัฒนา การส่งเสริมการผลิต การรับรองคุณภาพและมาตรฐานฯ

นอกจากนี้ ยังอาจมีความแตกต่างกันในด้านขอบเขตของกิจกรรมระหว่าง "เกษตรอินทรีย์" กับ "เกษตรกรรมยั่งยืน" อย่างไรก็ตาม ในบางครั้งได้พบว่า แม้ว่าจะใช้ชื่อเรียกที่ต่างกันออกไป แต่เมื่อดูความหมายหรือเป้าหมายแล้วกลับพบว่า

มีจุดร่วมกันอยู่มาก

ปัญหาเรื่องการนิยาม การให้ความหมาย ความเข้าใจร่วมกันในชื่อเรียกต่างๆ ของระบบเกษตรกรรมยั่งยืน นับว่ายังเป็นปัญหาสำคัญ-เรื่องหนึ่ง ที่ทำให้เกิดปัญหาในการสื่อสาร การสร้างความเข้าใจร่วมกันระหว่างองค์กรเกษตร องค์กรพัฒนาเอกชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการสื่อสารระหว่างองค์กร ภาครัฐกับองค์กรภาคประชาชน

๕. ยุทธศาสตร์เกษตรกรรมยั่งยืน...เพื่ออะไร ??

สังคมไทยเป็นสังคมฐานเกษตรกรรม เกษตรกรรมยั่งยืนจึงเป็นเรื่องใหญ่ ที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กับการแก้ไขปัญหาคritical-หลายๆ เรื่องที่มีอยู่ในสังคมไทย เช่น ปัญหาความยากจน ปัญหาสุขภาพ ฯลฯ ดังนั้น เรื่องเกษตรกรรมยั่งยืน จึงนับว่าเป็นยุทธศาสตร์ด้านวัดประการหนึ่งที่จะก่อให้เกิดผลกระทบต่อสังคมอย่างกว้างขวาง

1. เกษตรกรรมยั่งยืน..หนทางสู่เศรษฐกิจพอเพียง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระราชดำริเกี่ยวกับ **"เศรษฐกิจพอเพียง"** เพื่อชี้แนะแนวทางการดำรงชีวิตแก่ประชาชนชาวไทยมานานกว่า ๒๕ ปีแล้ว ตั้งแต่ก่อนที่ประเทศไทยเกิดวิกฤตการณ์เศรษฐกิจเมื่อกลางปี ๒๕๔๐ ต่อมาภายหลังได้ทรงเน้นย้ำแนวทางการแก้ไขเพื่อให้ประชาชนไทยรอดพ้น และสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์

เศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง เศรษฐกิจที่สามารถอุ้มชูตัวเองได้ ให้มีความพอเพียงกับตัวเอง อยู่ได้โดยไม่ต้องเดือดร้อน โดยต้องสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจของตนเองให้ดีเสียก่อน คือ ตั้งตัวให้มีความพอกินพอใช้ ไม่ใช่มุ่งหวังแต่จะทุ่มเท สร้างความเจริญ- ยกเศรษฐกิจให้รวดเร็วแต่เพียงอย่างเดียว เพราะผู้ที่มีอาชีพและฐานะ

เพียงพอที่จะพึ่งตนเอง ย่อมสามารถสร้างความเจริญก้าวหน้า และฐานะทางเศรษฐกิจ
ขั้นที่สูงขึ้นไปตามลำดับต่อไปได้ (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษ เพื่อประสาน
งานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, ๒๕๔๕)

แนวคิดระบบเศรษฐกิจพอเพียงสำหรับเกษตรกรตามแนวพระราชดำริ
ตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักการ **"ทฤษฎีใหม่"** ๓ ขั้นตอน คือ

ขั้นที่หนึ่ง มีความพอเพียงเลี้ยงตัวเองได้ บนพื้นฐานของความประหยัด
จัดการใช้จ่าย

ขั้นที่สอง รวมพลังกันในรูปกลุ่ม เพื่อทำการผลิต การตลาด การจัดการ
รวมทั้งด้านสวัสดิการ การศึกษา การพัฒนาสังคม ฯลฯ

ขั้นที่สาม สร้างเครือข่ายกลุ่มอาชีพและขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจ
ให้หลากหลาย โดยประสานความร่วมมือกับภาครัฐกิจ ภาคองค์กรพัฒนาเอกชน
และภาคราชการ ในด้านเงินทุน การตลาด การผลิต การจัดการและข่าวสารข้อมูล

ทั้งนี้ โดยมีนัยสำคัญ-สามประการ คือ

ประการแรก เป็นระบบเศรษฐกิจที่ยึดถือหลักการที่ว่า **"ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน"**
โดยมุ่งเน้นการผลิตพืชผลให้เพียงพอกับความต้องการบริโภคในครัวเรือนเป็นอันดับแรก
เมื่อเหลือพอจากการบริโภคแล้ว จึงคำนึงถึงการผลิตเพื่อการค้า ผลผลิตส่วนเกินที่ออก
สู่ตลาดก็จะเป็นกำไรของเกษตรกร ลักษณะเช่นนี้ เกษตรกรจะกลายเป็นผู้กำหนด
หรือเป็นผู้กระทำต่อตลาด แทนที่ตลาดจะเป็นตัวกระทำ หรือเป็นตัว
กำหนดเกษตรกรดังเช่นที่เป็นอยู่ และหลักการสำคัญยิ่งคือการลดค่าใช้จ่าย โดยการ
สร้างสิ่งอุปโภคบริโภคในที่ดินของตนเอง เช่น ข้าว น้ำ ปลา ไข่ ไม้ผล พืชผัก ฯลฯ

ประการที่สอง เศรษฐกิจพอเพียงให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มของชาวบ้าน
ทั้งนี้ กลุ่มชาวบ้านหรือองค์กรชาวบ้าน จะทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่างๆ
ให้หลากหลาย ครอบคลุมทั้งการเกษตรแบบผสมผสาน หัตถกรรม การแปรรูปอาหาร
การทำธุรกิจค้าขาย และการท่องเที่ยวระดับชุมชน ฯลฯ เมื่อองค์กรชาวบ้าน
ได้รับการพัฒนาให้เข้มแข็ง และมีเครือข่ายที่กว้างขวางมากขึ้นแล้ว เกษตรกรทั้งหมด

ในชุมชนที่จะได้รับการดูแลให้มีรายได้เพิ่มขึ้น รวมทั้งได้รับการแก้ไขปัญหาในทุกๆ ด้าน ซึ่งจะ ทำให้เศรษฐกิจของประเทศเติบโตได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ประการที่สาม เศรษฐกิจพอเพียงตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเมตตา ความเอื้ออาทร และความสามัคคีของสมาชิกในชุมชน ในการร่วมแรง ร่วมใจ เพื่อ ประกอบอาชีพต่างๆ ให้บรรลุผลสำเร็จ ประโยชน์ที่เกิดขึ้น จึงไม่ได้หมายถึง รายได้แต่เพียงมิติเดียว หากยังรวมถึงประโยชน์ในด้านอื่นๆ ด้วย ได้แก่ การสร้างความมั่นคงให้กับสถาบันครอบครัว สถาบันชุมชน ความสามารถในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชน บนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้งการรักษาไว้ซึ่ง ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงามของไทยให้คงอยู่ตลอดไป

จากสาระสำคัญของระบบเศรษฐกิจพอเพียง สำหรับภาคเกษตรกรรม ดังกล่าว จะเห็นได้ว่า การทำเกษตรยั่งยืนไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบใด มีหลักการ สำคัญ-พื้นฐานที่สอดคล้องกับแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นหนทางที่จะนำพา ภาคเกษตรกรรมของไทยไปสู่เป้าหมายของเศรษฐกิจพอเพียงได้

แนวคิดของระบบเศรษฐกิจพอเพียงที่มีสาระสำคัญ-ข้างต้นนี้ ควรจะ นำมา ใช้เป็น แบบอย่างในการพัฒนาประเทศไทยในทุกด้านต่อไป แม้ว่าในขณะนี้ สถานการณ์วิกฤต ทางเศรษฐกิจของประเทศไทยจะได้ผ่านพ้นไปแล้วก็ตาม เพื่อสร้างรากฐาน ทางเศรษฐกิจสังคมของประเทศให้เข้มแข็ง ให้การพัฒนาประเทศเป็นไป ตามแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างแท้จริง

II. เกษตรกรรมยั่งยืน..กับการแก้ไขปัญหาคาความยากจน

เกษตรกรรายย่อยส่วนใหญ่ที่ทำเกษตรเคมีหรือเกษตรเชิงเดี่ยว ยิ่งทำยิ่ง เป็นหนี้ เนื่องจากต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก ทั้งเครื่องจักร เครื่องทุ่นแรง สารเคมีต่างๆ ปุ๋ย สารฆ่าแมลง เมล็ดพันธุ์ ฯลฯ ทำให้มีต้นทุนการผลิตสูง

แต่ไม่สามารถควบคุมราคาผลผลิตได้ เพราะตลาดโลกเป็นผู้กำหนดราคา ต้องเผชิญ-หาความผันผวนของราคา บางครั้งต้องขายผลผลิตในราคาต่ำกว่าทุน เป็นเหตุให้ต้องเข้าสู่วงจรของการเป็นหนี้ และปัญหาความยากจน

จากการสำรวจสถานะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน โดยสำนักสถิติแห่งชาติเมื่อ ปี ๒๕๔๒ พบว่า ประเทศไทยมีคนจนทั้งหมดประมาณ ๙.๘ ล้านคน โดยที่ร้อยละ ๖๙ ของคนจนนั้นมีอาชีพเกษตรกร และพบว่าเกษตรกรจำนวน ๑๑๘,๔๗๖ ราย มีหนี้สินรวมกันสูงถึง ๘,๕๕๖ ล้านบาท (สำนักงานสนับสนุนการพัฒนายุทธศาสตร์แห่งชาติด้านอาหาร, ๒๕๔๕)

ในช่วงเวลา ๓๐ ปีที่ผ่านมา หนี้สินของเกษตรกรเพิ่มขึ้นมาโดยตลอด หนี้สินต่อครัวเรือนเพิ่มขึ้นกว่า ๓๐ เท่า (ในราคาปัจจุบัน) ในขณะที่เดียวกัน ครัวเรือนที่เป็นหนี้ก็มีแนวโน้มสูงขึ้นเป็นอย่างมาก คือ เพิ่มขึ้นจากประมาณ ๑. ๗ ล้านครัวเรือน เป็น ๓.๑ ล้านครัวเรือน หรือร้อยละ ๕๕ ของครัวเรือนทั้งหมด หนี้สินต่อครัวเรือนเกษตรกรก็มีแนวโน้มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องมาโดยตลอด ไม่ว่าจะเป็นขนาดหนี้สินและขนาดการกู้ยืมระหว่างปี (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, ๒๕๔๕)

ในขณะที่การผลิตในระบบเกษตรกรรมยังยืนรูปแบบต่างๆ มีหลักการสำคัญคือการพึ่งพาตนเอง ลดการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก ทำให้มีต้นทุนการผลิตต่ำ ยึดหลักผลิตอาหารให้เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน เมื่อเหลือจึงขาย ทำให้เป็นการลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนด้านอาหารได้เป็นอย่างมาก เกษตรกรจำนวนมากที่เปลี่ยนมาสู่ระบบเกษตรกรรมยังยืนจึงพึ่งพาตนเองได้ ลดการระหนี้สินที่มีอยู่หรือไม่มีหนี้ มีอาหารที่มีคุณภาพทางโภชนาการ และมีปัจจัยเพื่อการดำรงชีวิตขั้นพื้นฐานที่เพียงพอ มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น หลุดพ้นจากปัญหาความยากจน

เกษตรกรรมยังยืน จึงเป็นแนวทางหลักสำคัญที่มีผลต่อการสนับสนุนแก้ไข ปัญหาความยากจน ซึ่งเป็นนโยบายหลักประการหนึ่งของรัฐบาลที่ได้ประกาศไว้

III. เกษตรกรรมยั่งยืน..กับความมั่นคงทางอาหาร

นับตั้งแต่ประเทศไทย มีนโยบายและแผนส่งเสริมการผลิตพืชเชิงเดี่ยว หรือเกษตรเคมีเพื่อการส่งออก ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างมากต่อชีวิต เกษตรกรในชนบท ทั้งๆ ที่เป็นสังคมเกษตร เป็นประเทศผู้นำด้านการส่งออกอาหารไปทั่วโลก แต่กลับพบว่า มีเกษตรกรจำนวนมากขาดอาหารที่มีคุณภาพทางโภชนาการบริโภคอย่างพอเพียง เนื่องจากปลูกในสิ่งที่กินไม่ได้ หรือแม้แต่ชาวนาที่ต้องซื้อข้าวกิน เพราะเป็นระบบการผลิตเพื่อขาย จึงปลูกข้าวเพื่อขายไม่ได้ปลูกข้าวชนิดที่ตนเองกิน เกิดปัญหาในเรื่องความมั่นคงทางอาหารในครัวเรือน

ปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดความมั่นคงทางอาหาร นอกจากจะมีปัจจัยมาจากการมีปริมาณอาหารอย่างเพียงพอแล้ว ยังมีปัจจัยสนับสนุนอื่นอีก คือ การมีระบบการผลิตที่หลากหลาย ทำให้ระบบการเกษตรมีความมั่นคง เมื่อเกิดปัญหาโรคแมลง ศัตรูพืชระบาด หรือปัญหายธรรมชาติต่างๆ ก็ไม่เกิดความเสียหายอย่างรุนแรง การทำเกษตรกรรมยั่งยืนรูปแบบต่างๆ ที่สอดคล้องกับสภาพภูมินิเวศน์ เป็นระบบการผลิตที่ก่อให้เกิดความมั่นคงทางอาหารทั้งในเชิงปริมาณ และความมั่นคงของระบบการเกษตร ซึ่งแตกต่างอย่างมากกับการปลูกพืชเชิงเดี่ยว ดังนั้นการทำเกษตรกรรมยั่งยืนจึงมีบทบาทสำคัญต่อการสร้างให้เกิดความมั่นคง ทางอาหารทั้งในระดับครอบครัว ระดับชุมชน ระดับภูมินิเวศ ระดับประเทศ รวมถึงความมั่นคงทางอาหารในระดับโลก

IV. เกษตรกรรมยั่งยืน..กับมิติด้านสุขภาพ

เหตุผลสำคัญประการหนึ่งที่เกษตรกรจำนวนมากได้ปรับเปลี่ยนระบบการผลิต จากเกษตรเคมีหรือเกษตรเชิงเดี่ยวมาสู่การทำเกษตรกรรมยั่งยืน คือ เหตุผลในด้านสุขภาพ เนื่องจาก การทำการเกษตรเคมีซึ่งต้องใช้สารป้องกันกำจัดศัตรูพืชในปริมาณสูงนั้น ได้ก่อให้เกิดผลกระทบอย่างมากต่อสุขภาพของเกษตรกร ครอบครัว และสิ่งแวดล้อมในชุมชน

เกษตรกรรมยั่งยืน...นโยบายการเกษตรเพื่อสุขภาพ

ปริมาณการนำเข้าสารป้องกันกำจัดศัตรูพืชทางการเกษตร เพิ่มขึ้นจาก ๗,๖๕๐ ตัน/สารออกฤทธิ์ ในปี ๒๕๒๕ เป็น ๓๗,๐๓๙ ตัน/สารออกฤทธิ์ ในปี ๒๕๔๔ หรือเพิ่มขึ้นกว่า ๔.๘ เท่าตัว มูลค่าการนำเข้าสารป้องกันกำจัดศัตรูพืช ในปี ๒๕๔๒ มีมูลค่าถึง ๗,๒๘๐ ล้านบาท ประกอบด้วยสารกำจัดแมลง ๒,๘๕๗ ล้านบาท สารป้องกันกำจัดโรคพืช ๘๙๕ ล้านบาท สารกำจัดวัชพืช ๓,๒๙๓ ล้านบาท และสารชนิดอื่นๆ ๒๓๖ ล้านบาท (กรมวิชาการเกษตร, ๒๕๔๖)

ตั้งแต่ ปี ๒๕๒๙ - ๒๕๓๘ อัตราเกิดพิษจากสารกำจัดศัตรูพืช มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นมาโดยตลอด จากสถิติของกองระบาดวิทยา กระทรวงสาธารณสุขระบุว่า ในปี ๒๕๔๑ มีจำนวนผู้ป่วยจากสารกำจัดศัตรูพืช ๔,๓๙๘ คน (คาดว่าจำนวนผู้ป่วยจริงจะมีจำนวนมากกว่านี้มาก แต่ไม่ได้ไปรักษาในสถานพยาบาลของรัฐ จึงไม่ได้มีตัวเลขบันทึกไว้) และเมื่อจำแนกข้อมูลความเจ็บป่วยตามกลุ่มอาชีพ พบว่า เกษตรกรเป็นผู้ที่ได้รับพิษจากสารป้องกันกำจัดศัตรูพืชมีจำนวนเพิ่มขึ้น ทำให้ต้องเสียงบประมาณของประเทศในการบำบัดรักษามากขึ้น

ผลกระทบในด้านต่างๆ ของสารป้องกันกำจัดศัตรูพืช มีดังนี้ (เท่งอ้อง)

❖ ผลกระทบโดยตรงต่อสุขภาพของผู้ใช้ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ลักษณะของพิษที่เกิดขึ้น เช่น พิษต่อระบบประสาท พิษต่อระบบสืบพันธุ์ พิษต่อผิวหนัง พิษก่อให้เกิดมะเร็ง พิษก่อให้เกิดการกลายพันธุ์ เป็นต้น

❖ ปะหาคพิษตกค้างในผลผลิตทางการเกษตร ซึ่งทำให้เกิดผลกระทบต่อเนื่องทางสุขภาพของผู้บริโภคได้

❖ ปะหาผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม การปนเปื้อนในดิน แหล่งน้ำพื้นผิว น้ำใต้ดิน หรือการปนเปื้อนในอากาศ ซึ่งอาจเกิดผลกระทบต่อสัตว์เลื้อย สัตว์น้ำ และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ

❖ ทำให้ศัตรูพืชสร้างความต้านทานจนไม่สามารถใช้ควบคุมศัตรูพืชได้ เช่น กรณีแมลงศัตรูฝ้ายที่พบในปี ๒๕๑๒ - ๑๔

❖ ผลกระทบต่อแมลงศัตรูธรรมชาติและระบบนิเวศน์วิทยา ทำให้แมลงศัตรูธรรมชาติและแมลงที่เป็นประโยชน์ตายหรือลดจำนวนลง และเมื่อใช้แล้วทำให้ศัตรูพืชบางชนิดเพิ่มขึ้น ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางระบบนิเวศน์ในบริเวณที่มีการใช้สารป้องกันกำจัดศัตรูพืชได้

เกษตรอินทรีย์กับผลด้านสุขภาพ

ในทางตรงกันข้าม การทำเกษตรยั่งยืนไม่ว่าจะเป็นรูปแบบใดมีหลักการพื้นฐานร่วมกัน คือ การลดผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ โดยงดการใช้ปุ๋ยเคมี ยาควบคุมวัชพืชและแมลง ฮอโมนกระตุ้นการเจริญเติบโต ตลอดจนวัชชีนและสารเคมีอื่นๆ โดยสิ้นเชิง โดยหันมาใช้พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ที่ต้านทาน การใช้สมุนไพรควบคุมแมลง การควบคุมศัตรูพืชโดยชีววิธี เป็นต้น ดังนั้น จึงเป็นระบบการเกษตรที่ก่อให้เกิดผลดีต่อสุขภาพทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภค

ผลผลิตจากไร่นาเกษตรกรที่ทำเกษตรยั่งยืน เป็นผลผลิตที่ปลอดจากสารเคมี ปลอดภัยจากสารพิษ การบริโภคอาหารที่ผลิตจากไร่นาของเกษตรกรที่ทำเกษตรยั่งยืนทำให้ผู้บริโภคมีสุขภาพแข็งแรง ครอบครัวลดรายจ่ายในการรักษาพยาบาล เกษตรกรที่ทำเกษตรยั่งยืนกล่าวว่า "ตั้งแต่ปลูกผักไม่ใช้สารเคมี สมาชิกในครอบครัวมีสุขภาพแข็งแรงไม่เจ็บไข้" นอกจากนี้ ประโยชน์ที่เกิดขึ้นในระดับประเทศ คือ รัฐบาลประหยัดงบประมาณแผ่นดินที่จะใช้รักษาพยาบาลผู้ที่มีปัญหาการเจ็บป่วยจากสารเคมีได้อีกส่วนหนึ่ง

รูปแบบการทำเกษตรกรรมยั่งยืนที่เป็นที่รู้จัก เป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปว่า เป็นรูปแบบการเกษตรที่ส่งผลดีต่อสุขภาพทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภค คือ **การทำเกษตรอินทรีย์** หลักการพื้นฐานของเกษตรอินทรีย์นั้นแตกต่างจาก "เกษตรปลอดสารเคมี" ตรงที่เกษตรอินทรีย์เน้นการอนุรักษ์และฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมด้วยการไม่ใช้สารเคมีสังเคราะห์ในการทำการผลิต (รวมถึงไม่ใช้ปุ๋ยเคมีสังเคราะห์) การปรับปรุงดินด้วยอินทรีย์วัตถุ และเน้นการฟื้นฟูระบบนิเวศน์การเกษตร ในขณะที่ "เกษตรปลอดสารเคมี"

จะสนใจแต่การควบคุมปริมาณการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช โดยไม่ได้ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแต่อย่างใด นอกจากนี้ เพื่อสร้างความมั่นใจให้กับผู้บริโภค เกษตรอินทรีย์ยังมีการกำหนดมาตรฐานกระบวนการผลิตที่ชัดเจน มีการตรวจสอบและรับรองมาตรฐาน จนถึงขั้นกำหนดเป็นระเบียบกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการผลิต และการติดฉลากโฆษณาผลิตภัณฑ์ ว่าเป็นผลิตภัณฑ์เกษตรอินทรีย์

การทำเกษตรอินทรีย์ในประเทศไทยมีการขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะข้าวหอมมะลิในเขตภาคอีสาน นอกจากข้าวแล้ว ผลผลิตเกษตรอินทรีย์อย่างอื่น เช่น ผักสด ยาสมุนไพร กุ้งกุลาดำ เมล็ดพันธุ์ผัก เป็นต้น จากการประมาณการของ กรีนเนทและมูลนิธิสายใยแผ่นดิน พบว่า พื้นที่เกษตรอินทรีย์ในประเทศไทยในปี พ.ศ. ๒๕๔๕ มีประมาณ ๒๔,๙๕๖ ไร่ ขยายตัวเพิ่มขึ้นจากปี ๒๕๔๔ กว่า ๑ หมื่นไร่ มีมูลค่าทางการตลาดประมาณ ๗๒๐ ล้านบาท โดยร้อยละ ๖๕ เป็นสินค้าประเภทผักสด เมื่อเปรียบเทียบกับด้านราคา จากการสำรวจพบว่า ผลิตภัณฑ์เกษตรอินทรีย์มีราคาสูงกว่าผักอนามัยประมาณ ร้อยละ ๓๘ และสูงกว่าผักเกษตรเคมีถึง ร้อยละ ๘๔ อย่างไรก็ตาม เมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่และจำนวนเกษตรอินทรีย์ของประเทศไทย เทียบกับในภูมิภาคเอเชียและระดับโลกแล้ว ประเทศไทยยังเป็นเพียงผู้ตามในระดับต้นของขบวนการเกษตรอินทรีย์เท่านั้น คือ มีพื้นที่การผลิตเกษตรอินทรีย์เป็นอันดับที่ ๙ ของเอเชีย (จากจำนวนทั้งหมด ๒๐ ประเทศ) แต่เป็นอันดับที่ ๖๗ ของโลก (จากจำนวนทั้งหมด ๘๕ ประเทศ) (จิฑูรย์, ๒๕๔๖)

พื้นที่เกษตรอินทรีย์ในประเทศไทย พ.ศ. ๒๕๔๕

ประเภท	จำนวนฟาร์ม	พื้นที่การผลิต (ไร่)	ปริมาณผลผลิต (ตัน)	มูลค่าทางการตลาด (ล้านบาท)
ข้าวและพืชไร่	๑,๐๔๑	๑๖,๕๗๙	๒,๘๘๘	๙๕.๔๔
ผัก ผลไม้ สมุนไพร	๑๑๒	๖,๖๗๖	๑๐,๔๓๖	๖๒๕.๒๔
อื่นๆ	๑	๑,๗๐๐	n.a.	n.a.
รวม	๑,๑๕๔	๒๔,๙๕๕	๑๓,๓๒๔	๗๒๐.๖๘

แหล่งข้อมูล: กรีนเนท / มูลนิธิสืบนาคะเสถียร ๒๕๔๖

การทำเกษตรอินทรีย์เป็นที่นิยมในระดับสากล เห็นได้จากการขยายตัวของ การผลิตเกษตรอินทรีย์อย่างต่อเนื่อง หลายประเทศในยุโรปได้ประกาศเป้าหมาย การส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ให้มีพื้นที่กว่าร้อยละ ๒๐ ของพื้นที่การเกษตรทั้งหมด เป็นการแสดงให้เห็นถึงการปรับตัวจากเดิมที่เกษตรอินทรีย์เป็นเรื่องของตลาดเฉพาะ (niche market) มาสู่การเป็นทิศทางหลักของการเกษตร ซึ่งมีสาเหตุสำคัญ-ประการ หนึ่งจากความตื่นตัวในเรื่องสุขภาพและสิ่งแวดล้อมของผู้บริโภค จากข้อมูลสำรวจ และรวบรวมโดย SOL/FiBL พบว่า มีพื้นที่ทำการเกษตรอินทรีย์อยู่ ๑๔๒.๕ ล้านไร่ ในเกือบ ๑๐๐ ประเทศ โดยมีมากที่สุดในประเทศสเปน อิตาลี ประเทศที่มีพื้นที่เกษตรอินทรีย์มาก ที่สุด ๕ อันดับแรก คือ ออสเตรเลีย อาร์เจนตินา อิตาลี สหรัฐอเมริกา และอังกฤษ (เท็งฮอฟ)

ตามนโยบายของรัฐบาลที่ได้แถลงต่อรัฐสภา ได้กำหนดอย่างชัดเจนที่จะ ผลักดันให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางการผลิตสินค้าเกษตรอินทรีย์ ดังนั้น การผลักดัน ขยายผลการทำเกษตรอินทรีย์ให้มีพื้นที่กว้างขวางขึ้น มีการปรับเปลี่ยนมาทำ เกษตรอินทรีย์มากขึ้น ให้ผู้บริโภคได้มีอาหารปลอดภัยต่อสุขภาพ ลดปัญหาด้านสุขภาพ ของเกษตร รวมทั้งเพิ่มศักยภาพในการแข่งขันสินค้าเกษตรในตลาดโลก คือเป้าหมายร่วมกันของภาคประชาสังคมและรัฐบาลนั่นเอง

เกษตรกรรมยั่งยืน...นโยบายการเกษตรเพื่อสุขภาพ

นอกเหนือจากความสัมพันธ์ของเกษตรกรรมที่ยั่งยืนกับประเด็นต่างๆ ดังที่กล่าวถึงข้างต้น เกษตรกรรมยั่งยืนยังมีส่วนสนับสนุนให้เกิดการพัฒนา หรือแก้ไขปัญหาในด้านอื่นๆ อีกมาก

V. เกษตรกรรมยั่งยืน..กับการค้าระหว่างประเทศ

การทำเกษตรกรรมยั่งยืนไม่ใช่สารเคมีหรือสารพิษ จึงเป็นระบบการผลิตช่วยแก้ไขปัญหาการส่งออกสินค้าเกษตรไปยังต่างประเทศ เนื่องจากปัญหาสารเคมีตกค้างในผลผลิตทางการเกษตร ซึ่งกำลังเป็นปัญหาสำคัญของการค้าขายสินค้าเกษตรในตลาดโลกได้

VI. เกษตรกรรมยั่งยืน..กับนโยบายแปลงสินทรัพย์เป็นทุน

การทำเกษตรกรรมยั่งยืน มุ่งเน้นการใช้ปัจจัยการผลิตที่พัฒนาขึ้นในชุมชน จากองค์ความรู้และจากภูมิปัญญาของเกษตรกรหรือชุมชน เพื่อให้พึ่งพาตนเองได้ ดังนั้นการทำเกษตรกรรมยั่งยืนจึงทำให้เกิดการสร้างสมและพัฒนา "องค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น" อย่างต่อเนื่อง เช่น การพัฒนาพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ ภูมิปัญญาด้านการใช้สมุนไพร ฯลฯ เกษตรกรหรือชุมชนสามารถนำภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งเป็น "ทุนทางสังคม" ไปสร้างเป็น "ทุนทางเศรษฐกิจ" ตามนโยบายของรัฐบาลเรื่องการแปลงสินทรัพย์เป็นทุนได้อันจะเป็นการสร้างเสริมความเข้มแข็งของเศรษฐกิจระดับชุมชน และสนับสนุนให้เกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ต่อเนื่อง

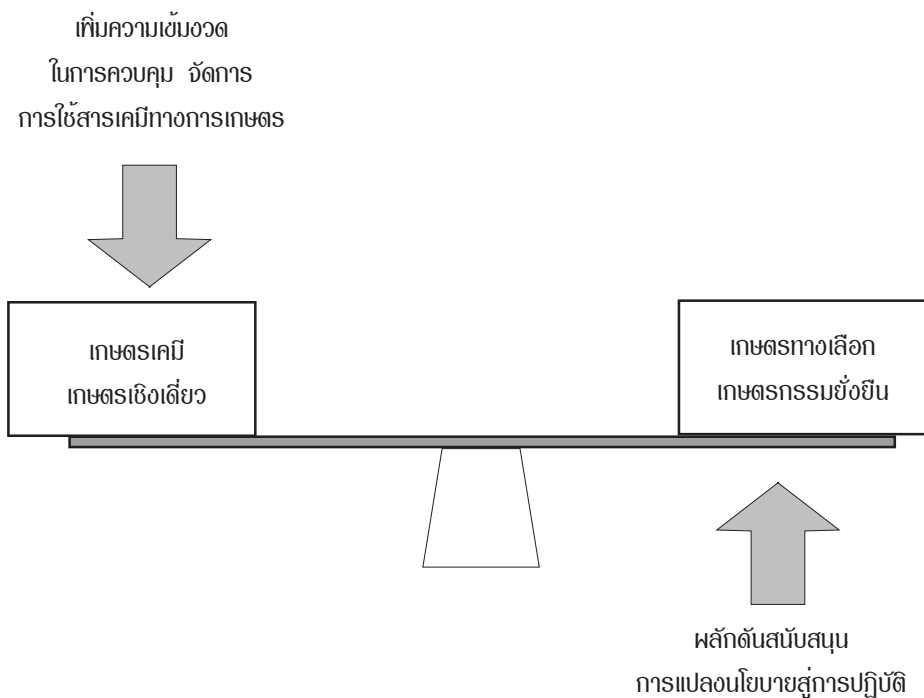

๖. ยุทธศาสตร์เพื่อการขับเคลื่อนกระบวนการเกษตรกรรมยั่งยืน

การผลักดันกระบวนการเกษตรกรรมยั่งยืนของไทยในขณะนี้ ต้องมีการปรับเปลี่ยนหลายด้าน เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงทั้งภายในประเทศและระดับโลก

เป็นที่แน่นอนว่า การผลักดันนโยบายเกษตรกรรมยั่งยืนสู่การปฏิบัติต้องทำต่อไป ขณะเดียวกัน ต้องการเพิ่มให้ความสำคัญต่อการจัดการแก้ไข ป้-หาสารเคมีทางการเกษตร ซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบต่อภาคการเกษตรโดยรวม และเกิดผลกระทบต่อการทำเกษตรกรรมยั่งยืนอีกด้วย ป้-หาสารเคมีทางการเกษตรในขณะนี้มีในหลายลักษณะ เช่น การใช้สารเคมีทางการเกษตรที่ได้ยกเลิก ห้ามใช้แล้วซึ่งเป็นกระทำที่ผิดกฎหมาย ป้-หาผลกระทบต่อคุณภาพ สิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะจากแปลงเกษตรขนาดใหญ่ ป้-หาสารเคมีตกค้างในผลผลิตทางการเกษตร ซึ่งก่อให้เกิดป้-หาด้านการค้าระหว่างประเทศ ฯลฯ

การเพิ่มมาตรการที่เข้มงวดในการใช้สารเคมีทางการเกษตร เป็นความจำเป็นที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ เป็นทิศทางจากตลาดโลกอันเนื่องมาจาก ผู้บริโภคมีความห่วงใยต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น มีความตกลงระหว่างประเทศที่จัดทำขึ้นเพื่อการดูแลจัดการเรื่องสารเคมีทางการเกษตรเป็นการเฉพาะ เช่น อนุสัญญา-รอตเตอร์ดัมว่าด้วยกระบวนการแจ้งข้อมูลสารเคมีล่วงหน้าสำหรับสารเคมีอันตราย และสารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืชและสัตว์บางชนิด อนุสัญญา-กรุงสต็อกโฮล์มว่าด้วยสารมลพิษที่ตกค้างยาวนาน เป็นต้น ดังนั้น เพื่อที่จะรักษาและเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันด้านสินค้าเกษตรในตลาดโลก ประเทศไทยจะต้องเร่งปรับเปลี่ยนระบบการผลิตในภาคการเกษตรไปสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนนับตั้งแต่นี้

รูปแสดงยุทธศาสตร์การขับเคลื่อน

เพื่อการขับเคลื่อนกระบวนการเกษตรกรรมยั่งยืน ในสถานการณ์ปัจจุบัน มีประเด็นด้านยุทธศาสตร์ที่ควรพิจารณา ดังนี้

๑. ขณะนี้ มีองค์กรภาคประชาชนที่ทำงานผลักดันกระบวนการเกษตรกรรมยั่งยืนอยู่ทั่วทุกภูมิภาค นับว่ามีขุมกำลังอยู่มาก สิ่งที่ต้องทำในขณะนี้คือ การสร้างความเข้มแข็งของเครือข่ายองค์กรที่มีอยู่เดิม และขยายเครือข่ายให้กว้างขวางออกไป เพื่อสร้างพลังร่วมทางสังคม

๒. การนำเสนอเนื้อหาเชิงนโยบาย เรื่องเกษตรกรรมยั่งยืนที่เชื่อมโยงกับนโยบายพัฒนาในด้านอื่นๆ เพื่อสร้างความเข้าใจแก่สังคมถึงความสำคัญ-และความจำเป็นของการพัฒนา และส่งเสริมระบบเกษตรกรรมยั่งยืนให้เกิดความตระหนักร่วมกันว่า เกษตรกรรมยั่งยืนเป็นยุทธศาสตร์ค่านิยมของสังคมไทย เช่น เกษตรกรรมยั่งยืนกับเศรษฐกิจพอเพียง เกษตรกรรมยั่งยืนกับมิติด้านสุขภาพ เกษตรกรรมยั่งยืนกับปัญหาความยากจน ฯลฯ

ถ้าเกิดความเข้าใจเชื่อมโยงเป็นภาพรวมในลักษณะนี้ ก็จะได้เห็นว่าเรื่องเกษตรกรรมยั่งยืน เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับผู้คนจำนวนมากในสังคม ไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องของกระทรวงใดกระทรวงหนึ่ง แต่เป็นเรื่องที่ทุกฝ่ายสามารถมีบทบาทร่วมกันในการช่วยผลักดันให้เกิดการแปลงนโยบายสู่การปฏิบัติได้

๓. เนื่องจากในปัจจุบัน ได้มีองค์กรเกิดขึ้นใหม่อยู่มาก เช่น กระทรวง ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สำนักงานมาตรฐานสินค้าเกษตรและอาหารแห่งชาติ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน สำนักงานสนับสนุนการพัฒนายุทธศาสตร์แห่งชาติด้านอาหาร ฯลฯ องค์กรเหล่านี้ นับเป็นผู้เล่นใหม่ ที่มีบทบาทภารกิจเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับการพัฒนา และส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนของไทยในหลายลักษณะ ควรที่จะได้มีการประสานให้เกิดการทำงานร่วมกันระหว่างเครือข่ายองค์กรที่มีอยู่เดิมกับองค์กรที่เกิดขึ้นใหม่ เพื่อสนับสนุนการทำงานซึ่งกันและกัน เป็นการเสริมสร้างพลังทางสังคม

๔. การขยายแนวร่วมในการผลักดันส่งเสริมระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ซึ่งแต่เดิมนักจะจำกัดกลุ่มอยู่ในวงแคบ องค์กรที่สามารถเป็นแนวร่วมได้ในเรื่องนี้ เช่น

❖ **นักวิชาการด้านการเกษตร/ด้านเศรษฐศาสตร์เกษตร:** ในบทบาทด้านการช่วยปรับแก้ "มายาคติทางวิชาการ" ที่มีอยู่มากเกี่ยวกับเกษตรกรรมยั่งยืน เช่น เป็นระบบการเกษตรที่ได้ผลผลิตต่ำ ผลิตอาหารได้ไม่เพียงพอ เป็นระบบการเกษตรที่สามารถทำได้เฉพาะกลุ่ม ฯลฯ

❖ **กลุ่มผู้บริโภค:** ในบทบาทด้านการเรียกร้องให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนโยบายสาธารณะและการดำเนินงานด้านการส่งเสริมรักษาสุขภาพ การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตทางการเกษตรไปสู่ระบบที่เอื้อต่อสุขภาพ

❖ **สถาบันส่งเสริมการวิจัยและสร้างองค์ความรู้** เช่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส.) ฯลฯ: ในบทบาทด้านการพัฒนา สร้างเสริมองค์ความรู้ด้านเกษตรกรรมยั่งยืน เพื่อนำองค์ความรู้ไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืน และเพื่อการปรับแก้มายาคติที่มีอยู่

❖ **องค์กรภาคประชาสังคมรูปแบบต่างๆ** เช่น สมัชชาสุขภาพในระดับภูมิภาคและระดับชาติ สภาเกษตรอินทรีย์ ฯลฯ: ในบทบาทด้านการร่วมกันผลักดันหรือกำหนดนโยบายสาธารณะที่เอื้อต่อการสร้างเสริมสุขภาพ (ทั้งสุขภาพะทางกาย จิต สังคม และป้--า)

บทส่งท้าย...

จากพัฒนาการของกระบวนการเกษตรยั่งยืนของไทยเป็นเวลากว่าสองทศวรรษ วันนี้สังคมไทยได้ตระหนักถึงความสำคัญ-ของ "ระบบเกษตรกรรมทางเลือก หรือเกษตรกรรมยั่งยืน" และให้การยอมรับ มีการกำหนดเป็นนโยบายของประเทศไทย การที่มีนโยบายในระดับประเทศได้เช่นนี้ นับเป็นผลสำเร็จขั้นหนึ่ง แต่ความสำเร็จที่แท้จริงอยู่ที่การทำให้นโยบายมีผลสู่การปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม นำไปสู่การเสริมสร้างความเข้มแข็งและความยั่งยืนของเกษตรกร ชุมชน และภาคเกษตรกรรมของไทย สร้างสุขภาพสังคมที่ดี สร้างความมั่นคงทางอาหารของประเทศ เป็นครัวของโลกได้อย่างภาคภูมิใจ

วันนี้เราจะร่วมกันทำให้นโยบายไปสู่การปฏิบัติได้อย่างไร...??

นโยบายเรื่องเกษตรกรรมยั่งยืนที่กำหนดขึ้นตั้งแต่ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๘ เป็นนโยบายที่เขียนขึ้นโดยภาคประชาชน การทำให้นโยบายเกษตรกรรมยั่งยืนสู่การปฏิบัติ จึงไม่ได้เป็นเพียงการถือความรับผิดชอบขององค์กรภาครัฐ หรือขึ้นอยู่กับการปฏิบัติของภาครัฐแต่เพียงฝ่ายเดียว ในความเป็นจริง การทำให้นโยบายสู่การปฏิบัติที่เป็นจริง ขึ้นอยู่กับความร่วมมือร่วมกันของภาคประชาสังคม

เอกสารประกอบการเรียบเรียง

กรมวิชาการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. ๒๕๔๖. นโยบายและแผนแม่บทการ

ใช้สารป้องกันกำจัดศัตรูพืช พ.ศ. ๒๕๔๕ - ๒๕๔๙

กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. ๒๕๔๕.(ร่าง) ยุทธศาสตร์การแก้ไขและจัดการปัญหา

ความยากจนของเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

จิรวุฒิ เสนาคำ. ๒๕๓๙. **พัฒนาการเกษตรกรรมทางเลือก** ใน **วิทูรย์ เลี่ยนจำรูญ** (บรรณาธิการ) **เกษตรกรรมทางเลือก: ความหมาย ความเป็นมา และเทคนิค**

คณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์. ๒๕๔๖. รายงานการติดตามประเมินผลการดำเนินงานในรอบปีที่ 2 โครงการนำร่องเพื่อพัฒนา

เกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย. กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

เสนอต่อมูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย)

คณะอนุกรรมการแก้ไขปัญหของสมัชชาคนจน กรณิการพัฒนและส่งเสริมระบบเกษตรกรรมยั่งยืน. ๒๕๔๔. **กรอบนโยบาย ยุทธศาสตร์และแผนการพัฒนา และส่งเสริมระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในช่วงแผนพัฒนาฉบับที่ ๙**

โครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย ภูมิภาคเหนือ ภาคเหนือ เทชรบูรณ์. ๒๕๔๕. **เกษตรกรแนวหน้าฟ้าวิฤตโลก**

ชนวน รัตนวราหะ. ๒๕๓๔. **เกษตรยั่งยืน เกษตรกรรมกับธรรมชาติ.**

ภาควิชาเศรษฐศาสตร์เกษตรและทรัพยากร คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.๒๕๔๓.**แนวทางและนโยบายในการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน:**

กรณีศึกษา ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.รายงานการวิจัย เสนอต่อ สถาบันทรัพยากรธรรมชาติและหลากหลายทาง ชีวภาพ สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

วิฑูรย์ ป้--ากุล. ๒๕๔๖. สถานการณ์เกษตรอินทรีย์ในประเทศไทยและเกษตรอินทรีย์โลก.

เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการเกษตรอินทรีย์ **"การพัฒนาเทคโนโลยีเกษตรอินทรีย์โดยเกษตรกร"** ๘ - ๙ พฤษภาคม ๒๕๔๖ ณ ห้องประชุม สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ บางเขน

สุภา ไชเมือง และวิฑูรย์ ป้--ากุล. ๒๕๔๕. **เกษตรกรรมทางเลือก และการพัฒนาที่ยั่งยืน: สถานการณ์ในประเทศไทย.** เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการ ประจำปี ๒๕๔๕ สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย เรืองเพิ-ความท้าทายจากกระแสโลกาภิวัตน์

สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ.

๒๕๔๕. เศรษฐกิจพอเพียง

สำนักงานสนับสนุนการพัฒนาศาสตร์แห่งชาติด้านอาหาร. ๒๕๔๕. **อาหารไทย: ผลิตภัณฑ์ใคร คนไทย ภา ต่างชาติ**